

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Преиспитивања

Милорад Дешић

*Осавремењавање српске акценатајске
норме* 1

Предлози

Милан Ивановић

*Хазари или Хазарејци... или можда
Хазарци* 5

Осветљавања

Ранка Станковић

*Уйојбреба речника (речник у новом
руху)* 11

Владан Јовановић

*Народна изрека И вуци сити и овце
на броју у хришћанској семантичкој
интерпретацији* 20

Светлана Слијепчевић Бјеливук

*Шта се крије у медијским насловима
у њериоду пандемije?* 25

Мали савети 33

*Одлуке Одбора за стандардизацију
српској језика* 35

Писци о језику 40

УРЕДНИЦИ

Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО

Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др НАТАША ВУЛОВИЋ ЕМОНТС
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО

МИЛОРАД ТЕЛЕБАК

Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1

Телефон: 021/420-199, лок. 265

Издавач: Матица српска

Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Катјарина Сунajко

Коректор
Тајјана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Штефан

Компјутерски слог
Владимир Вајић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
www.maticasrpska.org.rs/jezik_danas
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство културе и информисања Републике Србије и
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
финансијски су помогли штампање овог гласила Матице српске

СIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

ПРЕИСПИТИВАЊА

Милораг Дешић

ОСАВРЕМЕЊАВАЊЕ СРПСКЕ АКЦЕНАТСКЕ НОРМЕ

Једно од основних правила српског акценатског стандарда јесте да силазни акценти стоје само на почетним слоговима ријечи. Лингвисти немају јединствен став о томе: једни су за поштовање поменутог правила, и то без икаквих изузетака, а други еластичније прилазе томе питању и дозвољавају да се у одређеним случајевима одступи од прописане нормe. Кад се о овоме расправља, обично се полази од Вуковог *Рјечника* и наводи се само по неколико примјера у којима се акценти, силазни и узлазни, не држе Вук–Даничићеве акценатуације. Ми ћемо овдје дати нешто ширу листу изузетака од основних правила.¹ Примјери су узимани из другог издања Вуковог *Српског рјечника* (1852), који је приредио Јован Кашић.

На првом мјесту су сложенице, у којима други дио чува свој акценат, овог пута краткосилазни: *боѿобѿдѿјазан, јединодѿѿчно, очевѿднѿи, очилѿднѿи, ѿрѿвобрѿѿѿучед, ѿрѿвобрѿѿѿучеда, ранорѿнилац, својевѿлно, кѿднокѿд/кѿднокѿда, којеѿдѿ/којеѿдѿ/којеѿдѿ, којеѿд, којеѿко, којеѿѿг/којеѿѿгѿ. Слично је и код сложених приједлога, са *врх* (*вр*) и *сред* у другом дијелу: *изврѿх* (*изврѿ*), *ѿоврѿх* (*ѿоврѿ*), *саврѿх* (*саврѿ*), *уврѿх*; *насреѿд*, *ѿосреѿд*, *ѿреѿосреѿд* (*ѿреосреѿд*), *сасреѿд*, *усреѿд*.*

¹ Много шира листа изузетака, можда досад најпотпунија, дата је у нашем раду: Милораг П. Дешић, *Силазни акценѿи на ѿѿочѿјним слоѿовима ријечи у српском књижевном језику*, Наш језик, L/2, 2019, 59–64.

Посебан случај представљају спојевии са *ĩđg* (*ĩđđđ*) (једном *ĩđg* и *ĩđđđ*), који имају опште значење и који се по данашњем правопису пишу растављено – *ĩđg/ĩđđđ* су у *Рјечнику* одвојени и акценговани, док су некад представљани као једна ријеч: *goĩđg* (*goĩđđđ*) (данас: *gok* *ĩđg*), *kãđgãĩđđ* (*kãđgãĩđđđ*), *kãkãvĩđđ* (*kãkãvĩđđđ*), *kojĩđđ* (*kojĩđđđ*, *kojĩđđđđđ*, *kojĩđđđđđđ*, *kojĩđđđđđđđ*), *kuđđđ* (*kuđgãĩđđ*, *kuđđđđ*, *kuđgãĩđđđ*) итд.²

Поменути примјери из Вуковог *Рјечника* указују на давнашњу тенденцију у српском језику да у сложеницама други дио чува свој акценат, чак и онда кад је силазни. У Вуково вријеме било је далеко мање сложеница него у данашњем српском језику и то је могућ разлог због чега у *Рјечнику* нема више потврда за ову појаву. Код Вука су, нпр., наведене само двије сложенице са почетним *мноĩo-* (*мноĩđзналĩ* и *мноĩđзналица*), а у *Речнику срĩскоĩа језика* (2007) 79 (*мноĩobđжачкĩ* и *мноĩobđжачкĩĩ*, *мноĩobróјносĩĩ*, *мноĩđзначаң*, *мноĩđљудан*, *мноĩoĩđщĩовãĩĩ*, *мноĩомилĩđнскĩ*, *мноĩдсĩраĩћан* итд.). У Вуковом *Рјечнику* дато је мање од 40 сложеница са почетним *само-*, а у *Речнику срĩскоĩа језика* има их преко 190. У вишетомним рјечницима данашњег српског језика број сложеница свакако је знатно већи. Самим тиме повећава се број могућности за јављање силазних акцената на првом слогу другог дијела сложеница.

У нашем данашњем језику велики је број сложеница са силазним акцената на почетку другог дијела. Овдје наводимо само један дио. Ту су најприје: *високоцѣњенĩ/високоцĩјѣњенĩ*, *водоĩрĩвредã*, *јуĩозãĩãã*, *јуĩoĩдсĩћок*, *куди-кãмо*, *мноĩoĩđщĩовãĩĩ*, *нискоĩрđдукĩĩван*, *новоĩдсноvãн*, *огдле* (и *огóле*) / *огдље*, *oĩщĩĩеĩđзнаĩĩĩ*, *ĩoљoĩрĩвредã*, *ĩoљoĩрĩвреднĩк*, *самогđĩринос*, *само-уĩправа*, *самоĩдслуĩã*, *с(ј)еверозãĩãã*, *с(ј)евероĩдсĩћоңнĩĩ*, *ум(ј)еренокднĩщĩнени-щĩãлнĩĩ*.

У неким случајевима силазни акценати на крајњим и унутрашњим слоговима сложеница јављају се само у неким облицима:

а) у основном облику (лексички акценат): *блѣдожyĩĩ* (*блѣдожyĩĩĩĩ*), *блѣдожyĩĩã* и *блѣдòжyĩĩĩ*–*блијѣдожyĩĩĩ* (*блијѣдожyĩĩĩĩ*), *блијѣдожyĩĩã* и *бљѣдòжyĩĩĩ*; *којекд*, *којекдã* (и *којѣко*, *којѣкоĩ*);

б) у осталим облицима (морфолошки акценат): вок. *водоĩнсĩãлаĩĩѣру*, *водоснãбг(ј)евãчу*.

Лингвисти који сматрају да се силазни акценати не треба никада да нађу на непочетним слоговима ријечи траже да се умјесто уобичајеног *ĩoљoĩрĩв-*

² У *Рјечнику* су и неки узвици нестандартно акценговани (*алã*, *идигĩ*, *oĩĩѣ*; *вĩĩĩ*, *мãц* (*мãц*) и сл., али узвици не подлијежу строгом нормирању због свог специфичног изговора (некад стандардним акценатом, а некад нестандартним, понекад краћим од кратких и дужим од дугих итд.). Забилежени су и неки други примјери у којима се одступа од основних правила – краткоузлазни акценат се налази на једносложним ријечима, а дугосилазни на унутрашњем слогу ријечи итд.

врега, куйоїрѡдаја, самоуїрава обавезно говори *їољѡїрїврега/їољѡїрївре- да, куйѡїрогаја/куїоїрѡдаја, самѡуїрава/самоуїрава*. Препоручени изговор, са краткоузлазним акцентом умјесто краткосилазног, на истом слогу или на слогу помјереном ка почетку ријечи, дјелује извјештачено, неприродно. Наведени примјери од Вука до данас показују да су силазни акценти на почетку другог дијела сложеница сасвим обична појава, независно од дија- лекатске базе говорника, и да би је због велике раширености требало сма- трати нормативно прихватљивом. Уосталом, ова појава се све више, иако недоследно, примјећује и у нашим рјечницима.

Слично сложеницама, и код ријечи са префиксима и префиксоидима испољава се тенденција да основа чува свој акценат. Тако се могу наћи си- лазни акценти на слогу који долази иза префикса или префиксоида, најчешће двосложног (рјеђе једносложног и тросложног). С обзиром на велику распро- страњеност оваквих акцената, има разлога да их узмемо као нормативно признате. Из богате грађе издвојићемо сљедеће примјере:

биоѡмија, вїцекѡнзул, ѡксїрагѡбїї, елекїроїрїврега, конїранãйаг/ конїранãйаг, їроїивѡсулѡа/їрѡїивѡсулѡа; ãрхийѡзнãй, ауїоѡѡбраћãјнї, вансїрãначкї, ѡксїраскрѡман, инїерãкїїван, конїраїрѡдукїїван/кѡн- їраїрѡдукїїван, мїкроїãлãснї, мулїинãционãлан, їроїивѡсїãван, радио- ãкїїван, суїермѡгѡран/суїермѡгѡран, їермѡãкумулациѡнї, улїраљѡбичасї/ ѡлїраљѡбичасї.

У извјесним случајевима силазни акценти на крајњим и унутрашњим слоговима ријечи са префиксима и префиксоидима јављају се само у неким облицима:

а) у основном облику: *суїерјãк (суїерјãкї), суїерјãка/суїерјãк (суїерјãкї), суїерјãка; улїрабрз (улїрабрзї), ѡлїрабрза/ѡлїрабрз (ѡлїрабрзї), ѡлїрабрза;*

б) у осталим облицима: *вок. – вїцеãдмїрãле/вїцеãдмїрãле; ѡксїãмїиѡне; елекїроїнѡжењѡру, кѡнїраãдмїрãле, мулїимїлїонѡру; ген. мн. – суїердрѡжã- вã; улїрагѡснїцã.*

Поред ових, нестандартним се сматрају силазни акценти у ријечима стра- ног поријекла попут: *гѡйѡрїѡнї, комãнãнї; инїересãнїан, инїелиѡнїан; алумїнијум, Аусїрãлија, инвесїиција, раѡїãйѡр* па се препоручује да се мјесто силазних акцената на крајњим и унутрашњим слоговима изговарају узлазни, помјерени за један слог ка почетку ријечи или остају на истом уну- трашњем слогу: *гѡйѡрїѡнї, комãнãнї; инїересãнїан, инїелиѡнїан; алу- мїнијум, аѡѡција, Аусїрãлија, инвесїиција, раѡїãйѡр*. Свакако би се требало и даље држати ове препоруке колико је могуће више (изузимајући сложени- це и ријечи са префиксима и префиксоидима). Међутим, неће бити лако оду- пријети се акценту ријечи страног поријекла, којих је сваког дана све више. Данас су се потпуно одомаћиле неке стране ријечи са силазним акцентима

на непочетним слоговима: *визавѝ, дефѧкиѝо, ѝар екселѧнс; Леонѧрго, Сѧн Францѝјско; ѝасѝарѝѝу* и др. Ваљало би настојати да се не проширује знатније листа страних ријечи у којима се одступа од основних правила српске акцентуације.

Анализирана грађа показује да у савременом српском језику има одступања од акценатске норме, по којој се силазни акценти могу да нађу само на почетним слоговима ријечи. То потврђују, прије свега, сложенице са силазним акцентима на почетку другог дијела (на унутрашњим, па и крајњим слоговима ријечи), а онда и ријечи код којих силазни акценти стоје на слогу који долази иза префикса или префиксоида (основа чува свој акценат). Због велике распрострањености ове појаве, требало би овакве акценте сматрати нормативно прихватљивим. Међутим, ван норме и даље су силазни акценти на непочетним слоговима у ријечима страног поријекла (понеки су се изузетно одомаћили), изузев неких сложеница и ријечи са префиксима и префиксоидима. Такви акценти су нестандардни и у појединим нашим дијалектима.

Л и т е р а т у р а :

- ДЕШИЋ 2015: Милорад Дешић. *Правопис српског језика – школско издање*. Београд: Klett.
- КАРАЦИЋ 1966: Вук Стеф. Карацић. *Српски рјечник (1818)*. Поговор Павла Ивића: О Вуковом Рјечнику из 1818. године. Београд: Просвета.
- КАРАЦИЋ 1987: Вук Стеф. Карацић. *Српски рјечник (1852)*. Поговор Јована Кашића: О Српском рјечнику из 1852. Београд: Просвета.
- НИКОЛИЋ 2007: Мирослав Николић. *Речник српског језика*. Редактор и уредник Мирослав Николић. Нови Сад: Матица српска.
- СТЕВАНОВИЋ 1964: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научно дело.

Милорад Дешић
Филолошки факултет, Београд
milorad.desic@gmail.com

Б

ПРЕДЛОЗИ

Милан Ивановић

ХАЗАРИ ИЛИ ХАЗАРЕЈЦИ... ИЛИ МОЖДА ХАЗАРЦИ

1. Увод. Док у вријеме предсједавања Савјету Европске уније, у јануару 2020. г., хрватски министар спољних послова Гордан Грлић Радман није побркао имена *Иран* и *Ирак* [1], вјероватно је већина нас мислила да се недоумица „*Ирак* или *Иран?*” измишља ради шале. Можда зато што нисмо били обавијештени да су се сличне омашке политичарима већ дешавале. А десило се, нпр., да се амерички предсједник Џорџ Буш у говору током посјете Аустралији 2007. г. осврне на присуство „аустријских” трупа у Ираку [2], а четири године раније у Риму и да италијански премијер Силвио Берлускони словеначког премијера Антона Ропа новинарима представи као колегу „Словака” [3].

Непознато нам је, наравно, шта је тачно довело до наведених омашки – незнање или непажња, али смо ваљда сви сагласни да њима сличне ипак не доликују мас-медијима. Наиме, сваку вијест и анализу, сваки коментар и интервју, сваку репортажу итд. очи објављивања мора прегледати најмање једна особа – ако не и лектор, онда барем уредник рубрике или главни уредник. Љетос су се, међутим, у периоду безбједносне кризе у Авганистану, и са штампаних и интернет страница и из радио и телевизијских пријемника мало-мало помањали Хазари, иако су и најмање упућени међу нама свјесни да (прави) Хазари више не постоје, те да се као ишчезли народ приказују и у *Хазарском речнику* Милорада Павића (1984), међународно чувеном и читаном постмодернистичком роману са елементима детективног жанра (в. нпр. Радоњић 2014; Владушић 2018; Негришорац и др. 2019).

Они упућенији знају и да је поменути етничка заједница била туркојезична (или *џуркофона*), те да је од средине VII в. на степама између Дњепра

и Урала држала моћан вишевјерски каганат са сједиштем у Итилу/Атилу (VLE; EHLZ). Особито угледна и утицајна била је захваљујући међународној трговини, али је баш зато и ослабила пошто су је у посредничкој улози на воденим путевима смијенили Поволшки Бугари (NOONAN 2007). Тако ослабљену, напосљетку су је, за владавине оца Св. Владимира, кијевског кнеза Свјатослава Игоревича (964–972), покорили Источни Словени (ЛРСВ: 135–137, 726–728). Етноним *Хазари* у писаним ће споменицима бити посвједочен посљедњи пут у XIII в., због чега се обично тврди да су они тада и сасвим нестали са историјске позорнице, вјероватно усљед асимилације (VLE; EHLZ).

Према томе, заједницу о којој се понајвише извјештавало овог августа – током смјене проамеричке власти у Кабулу влашћу Талибана – не чине потомци *оних* Хазара, које је упамтио руски средњи вијек и које је својим књижевним дјелом овековјечио Милорад Павић, него *неки групи* Хазари. Па ипак, у употреби истог имена, без икакве одредбе која би указала на разлику, овдашњи су новинари били готово досљедни – не само у домаћим испоставама страних гласила, попут британског Би-Би-Сија [4], америчке Слободне Европе [5] и њемачког Де-Веа [6], него и у нашој Политици [7] и у нашем Танјугу [8]. Из наведених се извјештаја, додуше, могло дознати да је ријеч о иранојезичним (или *иранофоним*) шијитима мјешовитог поријекла који су махом настањени на планинама средишњег Авганистана, у тзв. Хазараџату, стално изложени насиљу екстремистичких група сунитске већине (уп. VEMSANI 2015).

2. ДА ЛИ СЕ ГРИЈЕШИЛО, И АКО ЈЕСТЕ, ШТА ЈЕ ЗАПРАВО ТРЕБАЛО ЧИНИТИ. Судаћи по Просветиној енциклопедији (МПЕ) и Британици (ЕБС), рекло би се да се није гријешило. У објема се у чланку о Авганистану (одн. његовом становништву) заиста помињу (савремени) Хазари, док се у првој у чланку који је насловљен лемом *Хазари*, након основних података о *оним* Хазарима, штавише наглашава да се истим именом назива „и народ монголског порекла који живи у Авганистану”. Не напомиње се, међутим, да у страним језицима постоји и разлика у облику. У енглеском је, нпр., *Khazars* и *Hazara* (ЕВ), у њемачком *Chasaren* и *Hazara* (ВНЕ), у француском *Khazars* и *Hazara* (ЕЛ) итд.

Не упућује, ипак, име *Хазари* на два народа – један ишчезли и један савремени – у свим лексикографским публикацијама на српском језику. Заглавље чланка којим се савремени народ описује у Недељковићевом лексикону (ЛНС) и Ларусовој енциклопедији (VLE) чини лема *Хазарејци*, а у енциклопедији Лексикографског завода „Мирослав Крлежа” (ЕHLZ) лема *Хазаријци*.

Будући да хомонима у етнонимији готово нема (в. у раду истог аутора који је тренутно у штампи), те да су они ионако непожељни и у лексисици, име *Хазари* се за савремени народ, дакле, не само треба него и може замијенити

док се не увријежи. Проблем је, међутим, што ни варијанте *Хазарејци* и *Хазаријци* нису ваљане. Прва очигледно представља једноставну адаптацију руског *хазарейцы*, које се и наводи у ЛНС иза леме на српском језику, као и сви други руски, а и енглески етноними. Суфикса *-ej(a)ц* у изведеним именима народа, наиме, код нас начелно нема – плодни су били и остали једино суфикси *-(a)ц*, *-(j)ан(a)ц* и *-(j)анин* (Пешикан 1958; Стиловић 2012: 93–94, 95; Пипер–Клајн 2013: 223–226) – а ни у лексци га нема ван назива за слѣдбенике: *ийийаџорејац*, *еџикурејац*, те неколика русизма: *бјелоџаргејац*, *црвеноармејац* (Клајн 2003: 60). Раније обично *Евроџејац* (РМС) данас не означава што и *Евроџанин*, него присталицу европског уједињења, па га треба писати малим почетним словом (Вавић 2002: 91).

Што се тиче варијанте *Хазаријци*, она уистину јесте ближа творбеним обрасцима српског језика, али је мањкава из три разлога: стога што подејџа на име *Хазарија* (које се често употребљава да упути на Хазарски каганат), стога што данас нема ни земље ни краја који се тако зову (у употреби је само име *Хазараџаи*) и стога што ни иначе изведенице типа *Сомалијац* и *Танзанијац*, настале по узору на изведенице *Сиријац* и *Либијац*, нису препоручљиве, него им се претпостављају варијанте типа *Сомалац* и *Танзанац* (Клајн 2003: 52–53; Стиловић 2012: 94–95).

3. Може ли онда *Хазарци*. Једина прихватљиво име било би, према томе, *Хазарци*. Не по узору на житељске називе *Сомалац* и *Танзанац* (јер *Хазарија*, да поновимо, данас не постоји), него по узору на, рецимо, име *Аварци* 'највећи међу неколико кавкаских народа који живе у руској републици Дагестану', које је већ стандардизовано тако да се разликује у односу на (несродно?)³ име *Авари* 'номадски народ алтајског поријекла који је у раном средњем вијеку господарио цијелом Панонском низијом, ратујући у племенском савезу са Словенима против више народа, укључујући Византинце, све док њихов каганат није уништио Карло Велики' (ЛНС; ENLZ). Сличан је и пар *Асиријци* 'народ претежно хришћанске вјере и новоарамејског језика чија је већина до ратова у Ираку и Сирији живјела у те двије земље сматрајући себе потомством древних Асираца' : *Асирци* 'народ Асирије, веома моћне државе старог вијека чије је средиште било у средњем току Тигра, а главни језици акадски, као књижевни, и арамејски, као народни' (ЛНС; HANISH 2015).

У оба наведена пара ријеч је, дакле, о *раздвозначавању*⁴ *творбеним средствима*, којем понекад спонтано прибјегавамо суочавајући се с непожељном

³ В. МАГОМЕДОВ 2005.

⁴ Термин није ауторов. Употријебио га је угледајући се на Твртка Прћића (2010), који исти термин додуше употребљава у другачијем, прагматичком контексту.

хомонимијом и полисемијом. Уп. нпр. пар *Солуњанин* 'становник Солуна' и *солунац* 'учесник борби на Солунском фронту'. Може, наравно, и *Солунац* (ПСЈ), тај би облик, штавише, био системнији (ПЕШИКАН 1958: 201), али га многи избјегавају из више разлога, првенствено ради јасности. Додатну корист коју овакви парови доносе, не нарушавајући норму језичког стандарда, свакако представља богаћење језика, одн. његових изражајних могућности (в. РЕСО–РЕШИКАН 1967: 12–14; ИВИЋ–БРБОРИЋ [1991] 2011: 53–54), што поступак раздвозначавања творбеним средствима чини не само прихватљивим него и потребним у етнонимији уопште, па и у случају Хазара посебно.

4. ЗАКЉУЧАК. За именовање иранофоних шијита настањених у Авганистану, о чијој се трагичној судбини ове године најжалост често извјештавало, овдје се предлаже етноним *Хазарци*. Пошто то име (колико нам је познато) није посвједочено, у питању је кованица, али таква да је боља од сва три конкуретна облика – и од варијаната *Хазарејци* и *Хазаријци*, које се не уклапају у творбени систем српског језика, и од етнонима *Хазари*, који се уобичајио за именовање другог, ишчезлог народа. Истина је додуше да и, рецимо, етноним *Прусци* у историографији упућује на двије заједнице, али између тих заједница – ишчезлог балтичког народа, сродног и данас живућим Литванцима и Летонцима, и заједнице грађана Пруске, нововјековне њемачке државе званично укинута тек након Другог свјетског рата – постоји макар територијални континуитет (што имплицира да ту није ријеч о хомонимији, него о полисемији). А осим тога прве је Прусце, да би се и именом разједначили од других, довољно означити као *старице*, као што се каткад и чини (в. нпр. NORTH 2015). У случају Хазараца то, међутим, не би било изводљиво, јер су у нашој слици свијета (стари) Хазари истакнутији (ако ни због чега другог, а оно због канонског статуса *Хазарског речника*), па би нас име *Хазари* без одредбе свакако асоцирало на њих. Они чије би име требало ближе одредити јесу Хазарци, али би конструкција *нови Хазари* или ма која слична била кривотворина, будући да између Хазараца и (старих) Хазара нема никаквога, па ни територијалнога континуитета.

Новински веб-сајтови:

- [1] <https://www.nedeljnik.rs/kako-se-ispravno-kaze-irak-ili-iran-da-li-se-hrvatski-ministar-spoljnih-poslova-zbunio-i-pomesao-dve-drzave/>
- [2] <https://foreignpolicy.com/2007/09/07/bush-confuses-apec-with-opec-australia-with-austria/>
- [3] <https://www.politico.eu/article/slovenia-and-slovakia-the-lands-of-confusion-2/>
- [4] <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-57239899>
- [5] <https://www.slobodnaevropa.org/a/talibani--masakr-hazara-amnesti-avganistan-/31420040.html>

- [6] <https://www.dw.com/bs/aktivstkinja-hekmat-talibani-su-smrt-za-žene-u-avganistanu/a-58909039>
- [7] <https://www.politika.rs/sr/clanak/486078/Talibani-amnestirali-predsednika-Avganistanu-i-porucili-mu-da-moze-da-se-vrati>
- [8] <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=687640>

Лексикографске публикациије:

- ЕБС: *Енциклопедија Британика (сажешто издање)*. I–X. Београд: Народна књига – Политика, 2005.
- ЛНС: Миле Недельковић. *Лексикон народа свеџа: Човечанство 2000*. Београд: Српска књижевна задруга – Службени лист СРЈ, 2001.
- ЛРСВ: *Древняя Русь в средневековом мире: Энциклопедия* (ред. Е. А. Мельникова и В. Я. Петрухин). Москва: Институт всеобщей истории РАН – Издательский центр „Ладомир”, 2014.
- МПЕ: *Мала енциклопедија*. I–III. Београд: Просвета, 41986.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–VI. Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.

*

- ВНЕ: *Brockhaus Enzyklopädie*. I–XXX. Leipzig – Mannheim: F. A. Brockhaus, 2006.
- ЕВ: *Encyclopædia Britannica Online*. <<https://www.britannica.com/>> 21. 10. 2021.
- ЕНЛЗ: *Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje)*. <<https://www.enciklopedija.hr/>> 25. 10. 2021.
- ЕЛ: *Encyclopédie Larousse en ligne*. <<https://www.larousse.fr/encyclopedia/>> 21. 10. 2021.
- ВЛЕ: *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larousse (dopunjeno srpsko izdanje)*. I–V. Београд: Mono i Manjana, 2011.

Цитирана литература:

- Владушић, Слободан. Држава и политичко читање *Хазарског речника*. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 66/3 (2018): 821–832.
- Ивић, Павле, Бранислав Брборић. Мерила језичке правилности. *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига, 2011, 51–64.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*, II: *Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике – Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2003.
- Магомедов, М. Г. *История аварцев*. Махачкала: Дагестанский государственный университет, 2005.
- Негришорац, Иван и др. *Милорад Павић: Сџановник свејске књижевности (зборник радова)*. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Пешикан, Митар. О грађењу имена становника у односу на имена земаља и места. *Наш језик* 9/5–6 (1958): 196–205.

- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- ПСЈ: *Правопис српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2010.
- РАДОЊИЋ, Горан. Метафизичка детекција у *Хазарском речнику*. *Лейпциг Матице српске* 494/1–2 (2014): 53–60.
- СТИЛОВИЋ, Рада. *Језички савјетник*. Београд: Чигоја, 2012.

*

- БАВИЋ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – „Globus”, 2002.
- HANISH, Shak. Assyrians. Steven Danver (ed.). *Native Peoples of the World: An Encyclopedia of Groups, Cultures, and Contemporary Issues*. I–III. London – New York: Routledge, 2015, 517.
- NOONAN, Thomas. The Economy of the Khazar Khaganate. Peter Golden et al. (ed.). *The World of the Khazars: New Perspectives*. Leiden – Boston: Brill, 2007, 207–244.
- NORTH, Michael. *The Baltic: A History* (transl. by Kenneth Kronenberg). Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press, 2015.
- РЕСО, Asim, Mitar Pešikan. *Informator o savremenom književnom jeziku*. Beograd: Mlado pokolenje, 1967.
- РРЌИЋ, Tvrtko. Mali englesko-srpski rečnik pragmatičkih termina. Vera Vasić (ur.). *Diskurs i diskursi: Zbornik u čast Svenki Savić*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2010, 399–415.
- VEMSANI, Lavanya. Hazaras. Steven Danver (ed.). *Native Peoples of the World: An Encyclopedia of Groups, Cultures, and Contemporary Issues*. I–III. London – New York: Routledge, 2015, 532–533.

Милан Ивановић
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет
mipozega@yahoo.com

ОСВЕТЉАВАЊА

Ранка Сџанковић

УПОТРЕБА РЕЧНИКА (РЕЧНИК У НОВОМ РУХУ)

Појмови *књиџа* и *речник* припадају високофреквентим лексемама српског језика. Одредница *књиџа* је међу 500, а *речник* међу 2000 најчешћих речи у три велика корпуса савременог српског језика.¹ *Књиџа* је чак 82. именица по учесталости у лематизираним корпусу СрпКор21, а *речник*, нешто ређи, у истом корпусу има учесталост сличну именицама *биће*, *чишћање*, *одећа* или *формула*. Ради се, дакле, о основним појмовима, чије би значење морало бити општепознато.

Ако погледамо како су ови појмови дефинисани у *Речнику српскога језика* Матице српске из 2018. године, наићи ћемо на одговарајуће одреднице са следећим основним значењем:

књиџа ж *више увезаних, цитираних листова и/или у корицама с каквим целим књижевним, научним, публицистичким и др. текстом; књижевно или научно дело.*

речник м *књиџа у којој су речи једног језика обично поређане по алфабету, са тумачењем њихових значења или с преводом на сирани језик; догађај уз који се обично пројумачене сирани, истрајинске и друге мање познате речи.*

¹ У корпусу СрпКор21 са 700 милиона токена, реч *књиџа* је на 218. месту са 395 појављивања на милион токена (pm), *речник* је на 3427. месту са 5 појављивања pm. У корпусу СрпКор13 *књиџа* је на 181. месту са 422 појављивања pm, *речник* на 3361. месту са 23 појављивања pm. У Wiki корпусу се реч *књиџа* налази на 205. месту са 336 pm, *речник* на 4395. са 54 pm. У корпусу уџбеника се *књиџа* налази на месту 306. са 281 pm, *речник* на месту 1298. са 274 pm.

Обе дефиниције одговарају представи о књигама и речницима из прединформатичког доба. Али информатичка еволуција, која током последњих деценија мења свет из темеља, није мимоишла ни ова два појма.

Скоро да више нема текста штампаног на папиру који претходно није прошао кроз неки рачунар. Штавише, све су ређи текстови који се пре уноса у рачунар исписују руком или писаћом машином, а тек онда преносе у рачунар. А све је више текстова који се никада не нађу на папиру и који свој живот проводе селећи се с једне машине на другу. Није реч само о ефемерним вестима и порукама са мреже већ и о обимним књигама које су доскора биле неопходне свима. Сетимо се како је само пре нешто више од једне деценије (2005. године), Пошта доставила телефонским претплатницима два обимна именика – беле и жуте стране – са списком свих тадашњих телефонских бројева и са адресама претплатника. Овакве књиге се више не штампају – њихов садржај се сада налази на вебу у облику који се може претраживати са рачунара или мобилног телефона ма где да се човек затекне. Уз то, овакав именик је ажуран: Пошта мења бројеве телефона, а претплатници адресе и ове промене се одмах региструју док би се раније на нове информације морало чекати до следећег папирног издања именика.

Електронски облик књиге претходи данас свом штампаном издању. На пример, докторске тезе свој први излазак у јавност имају у електронском облику када се, као први корак у њиховом прихватању, рачунарски проверава оригиналност текста, при чему се теза ставља на увид јавности у електронском облику. А онда се поред малог броја обавезних штампаних примерака теза чува у неколико библиотека, док се њен електронски облик похрањује у дигиталне репозиторијуме чиме постаје доступна најширој публици заинтересованој за резултате објављеног истраживања преко веба.

Рачунар је тако постао незаобилазан медијум међу писменим светом доносећи и суштинске промене у значењима и књиге и речника. Размотримо какве је промене информатика унела у претходно наведене дефиниције.

Да је електронска верзија књиге постала саставни део савременог издаваштва говори и поступак доделе CIP-а који омогућава издавачу да дело које ће објавити достави у електронском облику, како то практикује Народна библиотека Србије. Ту је дата и препорука за „достављање штампаних монографских публикација у електронском облику (на оптичким дисковима и флеш-меморији) за CIP”². Штавише, публикације, поред свог ISSN-идентификатора, могу добити и E-ISSN³, који идентификује дигитално издање једног дела.

² https://www.nb.rs/info_publishers/cip.php

³ <https://www.issn.org/understanding-the-issn/assignment-rules/the-issn-for-electronic-media/>

У извесном смислу, дигитални облик књиге све више потискује њен папирни облик. Већина великих светских издавача нуди данас своја издања у штампаном и дигиталном облику, а често и као звучни запис, као и „штампање на захтев” ако корисник жели да има и папирну верзију. Ствар је тада читаоца за који ће се облик књиге одредити.

Према речима уредника Издавачке куће „Дон Бенџамин” (John Benjamins Publishing Company), у протеклих неколико година они редовно добијају захтеве од уредника разних часописа и чланова уређивачких одбора да им се обезбеди мање (или нимало) штампаних примерака часописа, пошто је електронски приступ довољан. Од 2022. године они ће, поред е-приступа, обезбедити сваком гостујућем уреднику (guest editor) часописа по један штампани примерак сваког броја, а члановима Уређивачког одбора омогућиће е-приступ часопису за оне године у којима раде у Одбору, док ће сарадници добити ПДФ копију и приступ сопственом чланку на мрежи.

Ови примери показују да књиге, поред свог штампаног, имају најчешће и други, електронски облик, који претходи штампаном, а који је у погледу свог садржаја истоветан са њим. Ови нови облици постојања књиге нису обухваћени речничком дефиницијом, јер опис књиге као *више увезаних, шtamпаних листова иаири у корицама* сасвим је неприменљив на електронску књигу, која ипак није ништа мање књига од оне на папиру.

Тако је информатичким средствима остварена Хофманова фантазија из новеле *Избор невесте*⁴, у којој тајни канцеларијски саветник Тусман добија малу цепену књигу која је управо она књига коју је пожелео да чита кад год је извади из џепа. Кроз читаче електронске књиге, какви су Киндл или Кобо⁵, и без магије чаробњака Ленхарта, свако може, у начелу, имати у своме џепу управо овакву, неизмерно богату библиотеку.

Како се ова трансформација књиге одразила на речнике? Представа да је речник „*књига у којој су речи једног језика обично поређане по алфабету*” јесте слика његовог папирног издања. Али, шта се дешава када се речник нађе у електронском облику?

Структура речника се разликује од структуре већине других књига – књижевних дела или научних монографија. Речник се не чита од почетка, страну по страну, већ се у њему тражи информација о одређеној речи која је обично представљена преко једног њеног изабраног облика – одреднице. Речник је, дакле, скуп одредница – изабраних речи једног језика – којима су прикључени одређени скупови информација. Тако су *књига* и *речник* из примера са почетка овог текста одреднице, а дефиниције које им следе – део придружених информација. Како би се трагање за информацијом о одредници

⁴ У *Немачки романџичари* II, Нолит, Београд, 1959.

⁵ https://sr.wikipedia.org/wiki/Електронска_књига

поједноставило, одреднице се уређују према неком редоследу у папирном издању речника, али овај редослед није својство самог речника већ је метода која поједностављује његово претраживање.

Редослед може бити алфабетски, који уређује речи према редоследу слова у алфabetу и, нпр., слева надесно. Али могућих редоследа има много и корисник би морао располагати са онолико папирних верзија речника колико му је замисливих редоследа потребно. Један други редослед је да се речи поређају у тзв. антилексикографском поретку, здесна налево поштујући редослед слова који је дефинисан за алфабет – то је онда обратни речник. Поред овога, речи се могу уредити по опадајућој (или растућој) фреквенцији са неког корпуса, по својој дужини или по броју слогова (за песнике фиксне форме). Речник може бити уређен и према било ком квалификатору који се налази међу информацијама које прате одредницу, нпр. по морфолошким особинама одреднице или тако што ће чланак уз одредницу садржавати и све њене синониме. Ту су и речници намењени разним забавама попут речника укрштених речи или речника за игре какве су *скрабл*⁶ или *богл*⁷. Најзад могуће је уредити речник и по било којој комбинацији различитих критеријума уређивања.

У појединим случајевима су и у папирним издањима речника ови вишеструки редоследи одредница записани преко индекса који се додаје иза основног текста речника, као што је то случај у Систематском речнику.⁸

Јасно је да ће сваки овакав поредак међу одредницама произвести нови речник у облику штампане књиге. Поставља се тада питање да ли је могуће из једног истог извора, опремљеног различитим информацијама, генерисати сва ова папирна издања, и то у оном обиму који одређује критеријум претраге.

Али ако је речник у електронском облику, онда питање претраживања није више одређено поретком одредница, већ начином на који је структура речника интерно представљена у рачунару. Овакав речник се може обликовати као књига и штампати, али његов живот се ту не завршава. Штавише, његов садржај корисници могу да разгледају кроз одговарајућу интерно или јавно доступну информатичку апликацију никада не затраживши његов папирни облик.

Слично телефонском именику, и речник може бити преточен у веб-апликацију где ће његов садржај моћи да се претражује помоћу рачунара. Овакав

⁶ Скрабл је игра речима у којој се постављају плочице (са по једним словом) на табли подељеној у квадратну мрежу величине 15 × 15 тако да формирају речи које се у редовима или у ступцима.

⁷ Богл је игра речи која се игра помоћу пластичне мреже коцкица са словима, у којој играчи траже речи у низовима суседних слова.

⁸ Р. Јовановић, Л. Атанацковић, *Системајски речник српскохрватскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 1980.

облик је добило више речника српског језика полазећи од скениране верзије *Речника САНУ*, која је доступна на сервису *Google Play*, па до речника који су доступни за претраживање на платформи *Расковник*⁹ Института за српски језик САНУ. Ови речници репродукују садржај папирне верзије уз могућност претраживања која надилази традиционално претраживање одређено алфабетским поретком одредница. Као резултат претраживања скениране верзије на *Гуџлу* добијају се исечци са оних страна појединог тома који садрже дословно тражену реч. Напредна претрага на *Расковнику* омогућава да се пронађу облици који садрже тражену реч као свој део. На пример, ако се потражи образац „*млаг.**”, резултат ће бити све речи које почињу низом карактера *млаг*, за којим следи бар још један карактер као, на пример, *млага*, *млагожења*, *млагих* итд., али не и реч *млаг*. И један и други пример показују да се претраживање не ограничава само на одредницу, већ да се претражује цео текст речника независно од редоследа одредница.

Ту је и пример српског викиречника, скромног по обиму, али чија структура одреднице илуструје колико се традиционални речнички чланак може обогатити информацијама у дигиталном издању (изговор или приказ целе флективне парадигме). Штавише, у дигитално издање речника може се укључити и нетекстуелна грађа – звучни, графички или видео записи.

Ипак, ови примери представљају само информатички унапређени облик уобичајеног начина коришћења речника: пронаћи одређену реч и њој додељене информације у речнику. Оно што у овим примерима недостаје јесте да се критеријум претраге може формулисати на уопштенији начин тако да се уместо појединачне речи добијају читаве класе речи која задовољава одређено својство.

У информатичкој интерној репрезентацији уобичајено је да се речник не организује на исти начин као када се одреднице нижу једна за другом према одређеном редоследу. Како? Нека као илустрација послужи неколико одредница приказаних у табели 2. Замислимо да се одреднице уносе у речник следећим редоследом: *тџексџ, речник, књиџа, џисмо, реч...* како су и поређане у доњој табели. Свакој одредници је додељен број – индекс, који казује којим је редом унета у табелу. Уз одредницу се уноси и њен речнички чланак, фреквенција појављивања у неком корпусу, а оставља се и простор за дефинисање различитих редоследа одредница (колоне 1, 2, 3, 4...). Када је у речник унето ових пет одредница, оне се аутоматски повезују индексима који дефинишу различите поретке. Замислимо још да на овом речнику хоћемо да уредимо одреднице према ћириличном редоследу, као обратни речник, према опадајућим фреквенцијама и према дужини одреднице. Да бисмо знали која је прва реч у одређеном поретку, у табелу 1. ћемо унети њен индекс.

⁹ <http://raskovnik.org/>

редослед	1 ћирилични	2 обратни	3 опадајуће фреквенције	4 према дужини	...
индекс	3	3	5	2	...

Табела 1. Индекс који упућује на прву реч речника у одређеном редоследу – у ћириличном редоследу је то реч *књиџа* чија је вредност индекса 3.

Даље, да бисмо излистали садржај речника у алфаветском (ћириличном) редоследу, полазимо од индекса на који указује колона 1 у табели 1, а то је 3. Прва реч у овом поретку биће реч са индексом 3 у табели 2, а то је *књиџа*. Информација о следећој речи је у колони 1 у табели 2: за *књиџа* то је индекс 4, па ће овој одредници следити *ћисмо*. На исти начин се листају и остале одреднице редом *реч*, *речник*, *ћексћ*.

индекс	одредница	чланак	фреквенција (pm ¹)	1	2	3	4	...
1	<i>ћексћ</i>	...	274,96	#	5	4	5	...
2	<i>речник</i>	...	25,03	1	4	#	3	...
3	<i>књиџа</i>	...	395,06	4	2	1	4	...
4	<i>ћисмо</i>	...	66,91	5	1	2	1	...
5	<i>реч</i>	...	1084,89	2	#	3	#	...

Табела 2. Речник са уграђеним различитим редоследом одредница¹⁰

Ако бисмо пожелели да добијемо овај мали речник као обратни, фреквенцијски или према дужини речи, применили бисмо исти поступак полазећи од индекса одговарајуће колоне у табели 1, а затим пратећи вредности индекса придружене у одговарајућој колони табеле 2. Тако је редослед ових одредница у обратном речнику *књиџа*, *речник*, *ћисмо*, *ћексћ*, *реч*, а у фреквенцијском *реч*, *књиџа*, *ћексћ*, *ћисмо*, *речник*. Друкчије речено, свака одредница има, поред информација наведених у речничком чланку, и низ информација које дефинишу њен положај у различитим могућим редоследима одредница. Не треба овде заборавити да су ове информације од значаја ако се садржај оваквог речника приређује за штампу. За претраживање његовог дигиталног облика користе се друкчије (и ефикасније) методе.

Поменимо и другу разлику између дигиталне и папирне верзије речника. Наиме, у дигиталној верзији речника може се обезбедити различита видљивост делова речничког чланка посебним обележјима. То значи да у једном

¹⁰ pm – нормализована фреквенција речи (*per milion* – на милион токена) према корпусу СрпКор21.

излиставању оваквих речника може бити видљива, поред одреднице, само граматичка информација, у другом – дефиниције, у трећем само примери изабрани из подгрупа извора над којим је формиран речник (нпр. речник одређеног писца или терминологија одређене области), итд. Другим речима, богата информатичка репрезентација речника представља у извесном смислу *надречник* који се, као информатички објекат, може претраживати по различитим критеријима од којих неки нису условљени алфаветским поретком. С друге стране, из таквог надречника се, као изводи његовог *џренујној* садржаја, могу издвојити различито уређени речници приређени за штампу (ако за њима постоји потреба).

Како садржај дигиталне верзије речника није ограничен својим штампаним обликом, он се може даље мењати и допуњавати и пошто се из њега издвоји материјал који ће бити штампан. То значи да ће речник између два издања мењати свој садржај како у списку одредница тако и информација које су наведене уз њих. На овај начин, уместо једном утврђеног текста, окамењеног у свом штампаном облику, речник постаје жив организам који прати промене у језику. У издању *Речника српској језика* Матице српске из 2007. године не појављује се значење речи *кликнуџи* (притиснути тастер компјутерског миша) већ је требало чекати до следећег издања да добије своје ново значење. Читаве групе нових речи и њихових изведеница, на пример *џивџиј*, *криџијовалуџа*, *вакцинаџи*, *антивакцинаџи* чини се да ће чекати неко ново издање, иако су постале свеprisутне у домаћим медијима. Погледајмо појављивање свих облика речи које почињу са *џивџиј*- у СрпКор21: има их укупно 50 са укупним појављивањем 11.240 пута.

Word	Frequency ?	Word	Frequency ?	Word	Frequency ?	Word	Frequency ?
1 џивџи	4,240 ...	11 џивџаџа	131 ...	21 џивџаџа	28 ...	31 џивџаџа	13 ...
2 џивџи	2,694 ...	12 џивџаџа	125 ...	22 џивџаџа	26 ...	32 џивџа	12 ...
3 џивџа	900 ...	13 џивџа	112 ...	23 џивџаџа	26 ...	33 џивџаџа	12 ...
4 џивџи	732 ...	14 џивџа	108 ...	24 џивџаџа	23 ...	34 џивџаџа	10 ...
5 џивџаџа	342 ...	15 џивџаџа	92 ...	25 џивџаџа	22 ...	35 џивџаџа	10 ...
6 џивџа	277 ...	16 џивџаџа	90 ...	26 џивџа	21 ...	36 џивџаџа	9 ...
7 џивџа	262 ...	17 џивџаџа	56 ...	27 џивџаџа	18 ...	37 џивџаџа	9 ...
8 џивџаџа	210 ...	18 џивџаџа	53 ...	28 џивџаџаџа	16 ...	38 џивџаџа	8 ...
9 џивџаџа	205 ...	19 џивџаџа	45 ...	29 џивџаџа	14 ...	39 џивџаџаџа	8 ...
10 џивџаџа	165 ...	20 џивџаџаџа	32 ...	30 џивџаџаџа	14 ...	40 џивџаџаџа	8 ...

Слика 1. Облици речи које почињу са *џивџиј*- у корпусу СрпКор21

Додавање ових нових речи и њихових значења у дигитални облик речника тада је сасвим једноставан задатак.

Али поред оваквог дигиталног речника, који задовољава различите потребе за речницима широког круга различитих корисника, постоји још један вид, мање видљив, вид његове примене. Неке информатичке примене које

обрађују податке на природном језику захтевају да се у њих уграде подаци о језику који су врло често у облику специфичног речника. Овакви речници се обично граде из традиционалних речника у одређеним, строго формализованим форматима.

Једна таква елементарна примена јесу програми за откривање и исправљање грешака насталих приликом уноса текста. Овакви програми посматрају као грешку сваки облик речи који се појавио у тексту, а нема га у речнику, а затим предлажу њен исправан облик. Овде се ради обично о списку облика речи, без одреднице и других информација које садржи традиционални речник.

Једна друга примена овакве листе је уграђена у програм који тражи најдужу реч од задатих слова. Ако се свакој речи из листе дода и реч која се састоји од истих слова, али уређених према алфабетском редоследу, на пример, речи *вајџра* се дода „реч” *ааврџи*, тада се проблем проналажења најдуже речи од задатих слова своди на поређење коришћењем алгоритама за приближно срањивање речи ових слова (у алфабетском поретку) са „речима” из листе. На овај начин, рачунар увек може брзо да пронађе најдужу реч међу онима које има у списку одредница. Друга примена овог „необичног” речника је проналажење свих анаграма у речнику јер су две речи анаграми ако имају исту придружену „реч”, нпр. и *вајџра* и *џрава* имају придружену „реч” *ааврџи*.

Један далеко сложенији пример пружају речници који су уграђени у читаче електронске књиге. Читалац, који у тексту наиђе на реч чије му је значење непознато, може једноставним „кликом”¹¹ да добије одреднице из којих је тај облик изведен са пратећим речничким чланком. А ако ова „кликнута” реч није у речнику, читач ће га потражити прво на Википедији језика на коме је књига написана, а затим на Гуглу, превазилазећи тако ограничења која поставља уграђени класични речник. Ако упоредимо удобност читања папирне и електронске књиге, јасно је да ова друга доноси многе предности. Довољно је замислити које би проблеме имао неко ко би пожелео да на пут понесе занимљиву књигу и добар традиционални речник, ако ни због чега другог, онда због тежине пртљага.

Како функционише речник уграђен у читаче књиге? Потребно је прво располагати класичним речником у дигиталном облику коме се може прићи преко одреднице, а затим и листу свих облика речи као што је она која се користи у програмима за откривање грешака у тексту. Ова листа мора бити

¹¹ Иако је у последњем издању Речника Матице српске додато треће значење кликнути „довести курсор на назив неког програма, интернетску адресу, слику и др. И притиснути леви тастер компјутерског миша (да би се покренуо неки програм, отворио неки сајт на интернету и сл.)” не обухвата „кликтање” на телефонима, таблет уређајима, нити електронским документима.

допуњена тако да се уз сваки облик наведу и одреднице из којих је он могао бити изведен. На пример, облик *реци* треба да упућује на одреднице *река* и *рећи*. Када се „кликне” на реч у тексту, читач ће сравнити ту реч са облицима из листе и пронаћи од којих је одредница она могла бити изведена. Ако такве одреднице нема, читач ће консултовати изворе са веба, а ако је има, отвориће прозор и приказати одговарајући речнички чланак. Ова могућност превазилази и поменути Хофманову фантазију. С друге стране, полазећи од ове основне могућности, могу се замислити правци у којима ће се развијати речници којима се снабдева читач. Хоће ли у скорој будућности бити могуће, захваљујући уграђеним речницима и другим језичким помагалима, на пример, читати књигу на непознатом језику?

Да ли за оваквим књигама и речницима постоји потреба и код нас? За сада су начињени први кораци – у неке школе су уместо уџбеника и свезака уведени таблети на којима је дигитализовани текст уџбеника. Ово још није упоредиво са могућностима које има читач дигиталне књиге, али је корак у том правцу. С друге стране, идеја да ђаци користе дигитализовани уџбеник поставља несумњиво и питање језичке подршке која је уграђена у уџбенике. Сасвим је разумљиво да би ђаку требало да буде могуће да „кликом” консултује речник било да је реч о речима из уџбеника или о лектири и да му буде, како је у дефиницији значења речника наведено, присутан „додатак уз књигу где су обично протумачене стране, покрајинске и друге мање познате речи”.

Треба имати на уму да су и дигиталне књиге и дигитални речници тек на почетку своје даље трансформације, па свакако треба мислити већ данас о начину овакве употреба језика сутра.

Ранка Станковић
Рударско-геолошки факултет, Београд
ranka@rgf.rs

НАРОДНА ИЗРЕКА И ВУЦИ СИТИ И ОВЦЕ НА БРОЈУ У ХРИШЋАНСКОЈ СЕМАНТИЧКОЈ ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ

Широко позната изрека у српском језику *и вуци сити и овце на броју*, која се јавља и у другим варијантама – *и овце (јајањци, сџаго и сл.) на броју и вуци сити*; *и све овце и сити вуци* (в. НПосл Вук; РМС; РСАНУ) – употребљава се онда кад се после неког, обично већег, спора догоди да сви буду задовољни, када се постигне договор међу људима који су до јуче били у некаквој завади или међусобно супротстављени (у мишљењима, ставовима и сл.). Реч је о странама које су метафорично представљене у лику животиња, од којих је једна дивља, крволочна, прождрљива и незасита, док је друга питома и одвајкада плен ове прве. Изрека са овцом и вуком као фразеолошким компонентама присутна је у истом или сличном значењу и у другим језицима, уп. нпр. у француском *Ménager la chèvre et le chou*, италијанском *Salvare capra e cavoli*, руском *Волки сыти и овцы целы*.

Унутрашња форма и хришћански (пра)контекст

У садржају ове народне изреке владика Николај Велимировић је уочио хришћански (пра)контекст, утемељен на вери у Божји промисао према којем Бог „управља светом, подржавајући слабијега, сузбијајући јачега, и одржавајући при том чудесну хармонију живота, тако да су и вуци сити и овце на броју” (Николај Велимировић, Календар „Православље” за 1932. годину, према Маринковић 1995: 54). Потврду за хришћански смисао изреке *И вуци сити и овце на броју* владика Николај налази у Спаситељевим речима: „Ниједан врабац не може пасти на земљу без Оца нашега” (Мат. 10, 29). Концепт ’опстанка врсте (по Божјем промислу)’, у чијем се пољу налази хришћанско тумачење ове изреке, образложен је и у поглављу „Божје старање о створењима” у књизи Ж. Маринковића¹ (1995: 52–55). У делу текста који се односи

¹ Живан М. Маринковић (1899–1976), ректор Богословије у Призрену, припадао је генерацији српских богослова који су између два светска рата, у времену када се наслућивало поновно велико страдање народа, оријентацију и сигурност за идентитет у кризи налазили у српској духовној традицији – светосављу. У закључку свога текста под насловом „Духовна величина Св. Саве и његов значај за идеолошку оријентацију нашег народа” Маринковић је изнео гледиште о путу народног препорода: „Што је тама на хоризонту гушћа, то се чвршће држати светосавског пута” (Шијаковић 2019: 119). Ж. Маринковић је светосавски идеал личног спасења и бескрајног служења народу применио у књизи *Најбољи васишћач*, са поднасловом *Збирка васишћиних примера*.

на животиње, овца је издвојена као парадигма одржања слабијега наспрам јачег, јер нема животиње „слабије, нератоборније, безодбранбеније, ненаоружаније од овце [...] Пчела је мања, али има жаоку. Микроб је невидљив, али напада отровом (Велимировић Н., Маринковић 1995: 54). Јагње је символ жртве Божје за грехе целог света. Јагње с крстом било је дуго симбол Христа код првих хришћана, па је тако израз Јагње Божје ушао и у црквено песништво (Енци. правосл., под јагње Божје). Овца односно јагње означава чељаде односно његову чисту душу према пастиру, тј. Богу (РЈА: под јагње).

Поменути хришћанска интерпретација израза заснована је, дакле, на концепту 'опстанка (врсте)', који у овом случају значи да је овца, будући да је вуку плен од постанка света до данас, и даље на броју упркос непрекидним нападима и насртајима на њен живот, јер вуку од памтивека не мари за број оваца, о чему сведочи и латинска изрека *Lupus non curat numerum ovium* (VILHAR 1991).

Концепт и лексичко значење

Лексичко значење и концепт представљају лингвистичке конструкте засноване на различитим приступима у поимању и интерпретацији садржаја лексичких јединица. Док се лексичко значење мање-више дефинише и одређује као значење речи које се реализује у реченици и даље у надреченичним категоријама (тексту, дискурсу и сл.)², дотле се концепт описује у зависности од теоријског приступа и аспекта конкретног истраживања.³ Наше истраживање полази од приступа по којем се концепт одређује као семантичка надградња лексичког значења речи у чијим компонентама се налазе информације релевантне за одређене стручне, културолошке, религијске и друге нивое њихове употребе (в. Попова–Стернин 2011). Концепт није само јединица когнитивне перцепције или знања, већ и јединица вредносних система у разним областима човекове делатности, науци, култури, религији и сл. Познато је да се у оквиру когнитивне лингвистике значење

² Лексичко значење немају само речи већ и сложеније конструкције као што су изрази (фразеологизми, термилошке и друге синтагме), народне изреке, пословице, загонетке и сл., па се стога у анализи значења користи натпојам којим се обухватају сви носиоци лексичког значења – лексичке јединице.

³ У словенској лингвистици појам 'концепт' најчешће се користи у радовима са когнитивнолингвистичким и психоллингвистичким приступом, према којем се концепт посматра као јединица менталног лексикона која одговара нашем знању о објективним датостима (уп. Кубрякова и др. 1996; Попова–Стернин 2011: 38). Јединице концептуалне структуре – гешталти, фрејмови, сценарији и сл. – истражују се као менталне репрезентације у домену психе. Шире одређење концепта укључује у своју структуру колективно знање и искуство носилаца националног језика, што улази у домен изучавања њихове концептосфере (в. Попова–Стернин 2011: 44).

изједначава са концептуализацијом, тј. образовањем појмова на основу чо-вековог физичког, чулног, емоционалног и интелектуалног искуства о свету који га окружује. Лексика једног језика носи у свом садржају и информације које нису само уско лингвистичке, дакле њоме се не пренеси само општеко-муникативни садржај, већ и садржај који се тиче знања (нпр. научног), кул-туре и погледа на свет његових носилаца.

Критика еволуционизма

Заступајући хришћанску визију живог света и његовог опстанка на земљи, који се одвија по промислу Божјем, владика Николај Велимировић се идејно супротставио Дарвиновој малтузијанској идеји да се популација репродуку-је брже од залиха хране, што доводи до беспоштедне борбе за опстанак. Тема стварања света, па и човека у њему, актуализована је нарочито у XX веку због ширења теорије еволуционизма. У начелу, следбеници православног светоотачког учења ову теорију одбацују, објашњавајући постанак света по-зивањем на откривене истине у Светом писму и светоотачко учење. Владика Николај је оштро говорио о тзв. Дарвиновом принципу природне селекције који одређује „који чланови неке врсте имају боље шансе за опстанак” (уп. PERI 2000: 339). У (пост)дарвинистичкој епоси многи су Дарвинове научне теорије пренели на друштвена и економска питања, користећи у свом дис-курсу изразе „борба за опстанак” и „опстанак најспособнијих” (Исто: 343). Занимљиво је да су основни постулати ове теорије прихватани у философи-ји позитивистичког усмерења, чије су основне тековине нашле плодно тле у тоталитарним друштвеним уређењима, наизглед различитим и идејно супротстављеним. Успех у животу појединаца дарвинисти између два рата објашњавали су природним законима и, сходно томе, делили људе на оне више и на оне мање корисне по друштво: „они који су изгубили у социоeko-номској борби показали су своју неспособност” (Исто). Реакција на помену-те позитивистичке ставове у домаћој средини нарочито долази до изражаја у међуратном мисаоно-идејном контексту када се у радовима водећих до-маћих мислилаца светосавље одређује као философија живота, као средњи и једини прави пут истине између „левих” и „десних” крајности и лутања.⁴

⁴ На међуратне српске философе који су на различите начине заступали философију живота, интуicionизам и критику духовне кризе западне културе, међу којима су, поред владике Николаја Велимировића, били Димитрије Митриновић, Владимир Вујић, Милош Ђурић, Момчило Селесковић, Првош Сланкаменац, Ксенија Атанасијевић, Филип Медић, Душан Стојановић, Јустин Поповић, Димитрије Најдановић и др., утицали су у мањој или већој мери Анри Бергсон, Шпенглер, Достојевски и др. (в. Шилаковић 2019: 19). Тада је дефинисано светосавље (именица *свѣтосавље* настала је „по узору на ’православље’; 1932. године покренут је часопис *Свѣтосавље*, а твореница *свѣтосавље* „улази тада у трајну

Средњи пут за који се они залажу јесте хришћански, светосавски пут, који у временима смутње, када се наговештавају само два (обично крајња) избора – леви или десни – српски народ мора остати на свом, светосавском путу, одбацујући и леви и десни. Владика Николај Велимировић је оштро критиковао тзв. и лево и десно стајалиште. Супротстављање научном позитивизму и атеизму у философији изражено је у његовим делима, посебно у експлицитно изнетим ставовима, о чему говори следећи цитат:

У васионом свету, како га је Дарвин замишљао – и још изразитије дарвинизам – постоје све могуће силе и сви фактори изузев Бога, духа и морала. И баш на овом измишљеном одсуству Бога, духа и морала у Дарвиновој науци засновао је Ниче своју антиетичку етику а Маркс своју комунистичку социологију. Отуда је полазна тачка и први параграф ничеизма и марксизма – негација бића Божјега (Евр., 8).

Закључак

Хришћанска визија живота, чији се извор и увор налази у идеји светосавља, служила је српским интелектуалцима између два рата као брана којом се постиже „приврженост драгоцјеном а угроженом црквено-народном идентитету” (Шиљаковић 2019: 46). Божји промисао по којем се све у свету одвија владика Николај ставља изнад свих оних научних знања која уприште не налазе у вери и хришћанству. Неодрживост Дарвинове теорије о еволуцији владика Николај потврђује примером оваца, слабих и питомих животиња, које су се, иако слабашне и бројчано мале, до данас одржале у пуном броју упркос наговештајима поменуте теорије која тврди да су у суровој и дугој борби за живот остале само јаче, окретније и сналажљивије врсте. Семантичку (ре)интерпретацију народне изреке *и вуци сийи и овце на броју*, уз уношење у садржај духовне компоненте, омогућила је њена унутрашња форма, тј. дихотомија зоонимских појмова изражених у слици, тј. метафори добра и зла, као и семантичка компонента ’равнотеже, хармоније’ постигнуте у парадоксу опстанка слабијег, упркос његовом непрестаном истребљењу.

Цитирани извори и литература:

Велимировић, Николај. О знаменитим људима. *Ниче и Достоевски*. Ваљево: Глас цркве, 2003, 23–155.

Велимировић, Николај. *О Европи*. Ваљево: Глас Цркве 2003, 5–56.

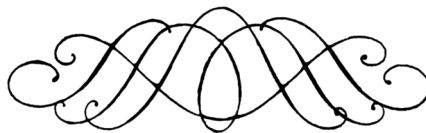
употребу као сублимисана ознака аутентичне српске православне хришћанске културе” (Исто: 53)).

- Енци. правосл.: *Енциклопедија њавославља*. I–III (штампано с благословом Његове Светости Патријарха српског господина Павла) / Димитрије М. Калезић (гл. ур). Београд: Савремена администрација, 2002.
- Кубрякова, Е. С. и др. *Краткий словарь когнитивной лингвистики*. Москва, 1996.
- Маринковић, Живан. *Најбољи васијићач (збирка васијићних њримера)*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1995.
- НПосл. Вук: *Српске народне њословице ...* скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић (државно издање). Биоград 1900.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, 1959–.
- Попова, З. Д., И. А. Стернин. *Лексическая система языка. Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания*. Москва: Либроком, 2011.
- Шијаковић, Богољуб. *Светљосавље и философија живојта. Скица за актуелизацију међурајне расјраве о идеји светљосавља (Retractatio)*. Нови Сад: Православна реч, 2019.

*

- PERI, Marvin. *Intelektualna istorija Evrope*. Ђорђе Кривокapiћ (prev.). Београд: Clio, 2000.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, u Zagrebu 1880–1976*.
- VILHAR, Albin. *Latinski citati*. Novi Sad: Matica srpska, 1991.

Владан Јовановић
Институт за српски језик САНУ, Београд
vladjovanovic@hotmail.com

ШТА СЕ КРИЈЕ У МЕДИЈСКИМ НАСЛОВИМА У ПЕРИОДУ ПАНДЕМИЈЕ?

Увод

Пандемија ковида више од две године незаобилазна је тема у читавом свету, јер има велики утицај на друштвенополитичке активности и мења свакодневни живот људи. Промене узроковане ширењем ковида одразиле су се и на језик и очитују се на свим његовим нивоима (лексичком, синтаксичком, семантичком, прагматичком, правописном), о чему сведоче бројни радови, како на нашем тако и на другим језицима (FERRARA и др. 2020; КАТЕРМИНА, ЛИПИРИДИ 2021; МИЛУТИНОВИЋ 2020; ЂОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ 2021; МИШИЋ, КРСТИЋ 2021; СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, НИКОЛИЋ 2021; НИКОЛИЋ, СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, НОВОКМЕТ 2021). Велики број социолошких и социолингвистичких радова бави се темом манипулације, планског ширења погрешних информација у циљу узнемиравања и застрашивања, нарочито у средствима масовних медија, истичући при томе и ризик од наредних инфодемија⁵ (FERRARA и др. 2020).

Медији су у почетку директно преносили конференције за штампу, путем којих су се грађанима обраћали лекари и политичари, а затим је тема ковида постепено улазила у друге новинарске жанрове. Новински чланци, информативне и тематске емисије посвећивали су пажњу различитим питањима у вези са пандемијом, и на крају су све рубрике – од друштва и политике до спорта, културе и забаве – биле преплављене овом темом.⁶

У овом раду бавимо се најчешћим појмовним метафорама у медијским насловима у периоду епидемије ковида, као и њиховим импликацијама. Наслов је важан елемент сваког текста, а у медијском дискурсу има посебну улогу, јер је најистакнутији део текста, издвојен је на челну позицију, те се

⁵ Инфодемија (енгл. *infodemia*) нова је реч и означава „превелику количину информација, углавном на интернету, које се тичу неког проблема чије је решење отежано” (*Речник њојмова из њериода епидемије ковида*).

⁶ Анализирајући наративе о болести и боловању у српском јавном дискурсу, Смиљана Ђорђевић Белић указује и на опште друштвено стање које поменути дискурс условљава: „Живот у околностима кризе изазване пандемијом болести ковид 19 у свим је сферама драматично измењен. То би се стање могло дефинисати као стање заочености живота, будући да га карактерише осећај продужене анксиозности, опште несигурности, егзистенцијалног страха и неизвесности, одлагања (па и немогућности) креирања дугорочнијих планова” (ЂОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ 2021: 41).

и графички разликује, а због свих наведених особина чини једну од тзв. јаких позиција текста.⁷

У корпус за истраживање ушли су новински наслови који се тичу вируса у различитим медијима (Политика, РТС, Блиц, Н1, ББЦ, Нова С итд.). За ексцерпцију грађе коришћени су медијски портали на интернету (rts.rs, rtv.rs, politika.rs, novosti.rs, rs.n1info.rs итд.). Два критеријума су узета у обзир: временски (да су у питању текстови објављени од марта 2020. године, па надаље) и тематски (да се односе на ковид и догађаје и појаве које су у вези са ковидом).

Циљ нам је показати да су појмовне метафоре интегрални део манипулативних⁸ и убеђивачких стратегија коришћених у представљању (стварне) опасности од вируса, али и у спровођењу мера за његово сузбијање.

Под појмовном метафором подразумевамо когнитивнолингвистичко тумачење Лејкофа и Џонсона: метафора је механизам који омогућава „разумевање једног појма (или појмовног домена) помоћу другог појма (појмовног домена)” (Кликовац 2004: 11). Концептуализација путем појмовне метафоре јесте процес разумевања и представљања искуствено даљег или апстрактнијег појма помоћу искуствено ближег и конкретнијег. Другим речима, резултат концептуализације човековог искуства јесте издвајање само његових важнијих (упечатљивијих) аспеката (Лејкоф, Џонсон 2003: 83). У том смислу, разликују се аспекти заједнички за оба појма (циљни појам – који се концептуализује, и изворни појам – путем којег се концептуализује) и аспекти који нису у првом плану, односно метафором прикривени аспекти: понекад су речи тако употребљене да се чак ни метафора не уочава или је бар тешко уочити (в. Лејкоф, Џонсон 2003: 10). Свака појмовна метафора има, тако, важну улогу: она истиче поједине аспекте, док неке друге сакрива, а управо у тој њеној карактеристици лежи манипулативни потенцијал. Овакав приступ манипулативном потенцијалу метафоре подржава и тзв. теорија оквира: „Теорија оквира подразумева да се медијско извештавање базира на селекцији и истурености одређених тема и информација: ’Уоквирити значи изабрати неке аспекте опажене стварности и начинити их истакнутијим у комуникацијском тексту, на начин који промовише одређену проблематику, интерпретацију узрока, моралну процену и/или препоруку’ (Ентман 1993, 52)” (према Милутиновић 2020: 31).

⁷ Марина Катњић Бакаршић истиче следеће: „Под јаким позицијама текста подразумевају се она мјеста у тексту која су својеврсна смисаона и стилистичка ’чворишта’ текста, мјеста која су по својој позицији у тексту и по својој форми изузетно значајна за разумевање тога текста.” (Катњић Бакаршић 1999: 97).

⁸ Под манипулативним језичким стратегијама подразумева се сваки облик смислене употребе језика „којом се може утицати на формирање нечијег мишљења на начин да особа није у потпуности свесна на који начин је вршење утицаја остварено” (Јањатовић Јовановић 2020: 147).

Анализом корпуса и реконструкцијом општи(ји)х и конкретних метафора помоћу којих се концептуализује појам коронавируса (и ковида) може се добити увид не само у однос према вирусу већ и у однос различитих друштвених актера у јавном дискурсу према реципијентима (грађанима Србије).⁹ Према критеријуму превлађујућих импликација у концептима, метафоре смо у корпусу поделили на метафоре страха, метафоре потчињености и такмичарске метафоре. Иако границе међу њима могу изгледати непрецизно, у обзир смо узели доминантне ефекте које метафоре производе: на пример, у метафоре страха уврстили смо ратну метафору јер се уклапа у стратегију застрашивања реципијената, док се метафора вируса као силе из природе сврстава у метафору потчињености, јер је најистуренији део човекова немоћ пред вирусом (а не страх, иако и он постоји). Разлика између метафоре којом се вирус концептуализује као непријатељ (или убица) и оне којом се концептуализује као гром (или пожар) тиче се могућности човекове реакције (иако у оба концепта постоји страх): у другом случају човек се не може борити, већ само санирати последице (због тога је ова друга ближа метафори подређености, а прва метафори страха).

Метафоре страха

Најраспрострањенија је метафора рата,¹⁰ иначе веома коришћена и у политичком дискурсу, нарочито у периоду изборне кампање. Ова метафора посебну је улогу имала током периода изборне кампање који се поклопио са пандемијом, јер се показало да је погодна за изазивање примарних емоција попут страха и туге.¹¹

У раду о општим одликама дискурса у периоду пандемије ковида, скренули смо пажњу на то да, у првој фази суочавања с вирусом, ратне метафоре могу бити пожељне – људи ће лакше схватити озбиљност ситуације, самим тим придржаваће се мера заштите и биће дисциплинованији. Међутим, настављање таквог ратног дискурса може имати велике негативне последице по ментално здравље становништва, али и довести до ограничавања

⁹ Употреба метафора може бити подређена манипулативном циљу: ако се ратним метафорама диже ниво озбиљности ситуације, а истовремено изазива и страх, онда можемо говорити и о вишеструкој улози метафоре у јавном наступу лекара и/или политичара.

¹⁰ Употреба ратних метафора у дискурсу о коронавирусу забележена је у многим језицима (в. MALAGNINI 2020; ŠTRKALJ DESPOT 2020, затим <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1771884>, <http://diskurswestbalkan.uni-jena.de/> или <https://sites.google.com/view/reframecovid/impact> и другде), што потврђује и на другим материјалима нашу тезу о манипулативном потенцијалу.

¹¹ Примарне емоције се инстинктивно активирају, имају једноставну унутрашњу структуру и учествују у процесима стапања, мешања или укрштања при изградњи комплекснијих емоција (бол је, тако, мешавина туге и љутње) (Миленковић 2017).

људских права и слобода (Слилепчевић Бјеливук, Николић 2021). Ратне метафоре учествовале су у формирању следећих наслова: *Социјална бомба ће бићи ојромна // Боримо се њројив невидљивој нејријателја // Како се Кина изборила са делџа сојем // Тенкови и авиони јачи од вируса* (текст о томе да војна вежба није отказана упркос пандемији) // *Од 4. маја креће нова фаза у борби њројив короне*. У овим примерима вирус се концептуализује као непријатељ, а лекари и политичари се представљају као војници и војсковође који бране грађане од ратне опасности: *Италија на измаку снаја, Немачка њосџала херој дана: њослали авион њо заражене од короне*¹² // *Уместџо шџџо ѡрејџи, боље би било да Трамп сџаси Америку од коронавируса // Познаџа лекарка изџубила биџџку ѡројив короне*. Томе у прилог иду и често коришћене конструкције *на линији фронтџа, на ѡрвој линији*, али и употреба речи *зона: лекари из црвене зоне* (при чему црвена боја симболизује опасност): *Водимо вас на ѡрву линију фронтџа са вирусом корона: Ноће у болницама и верују у ѡобеду // Биџџка ѡројив вируса даје резулџџаџе*. Уз концепт борбе, у насловима се, као и у другим деловима текста, форсира концепт победе, како би се јачао дух заједништва, чиме се, заправо, показује и полифункционалност метафора.¹³

У метафоре којима се изазива страх може се уврстити и библијска метафора о крају света. Пријомишева указује на то да је коришћење библијске метафоре **КРАЈ СВЕТА** често у језику мас-медија с циљем хиперболизације последица неких догађаја или неког периода, те и да је постала једна од најчешћих језичких реализација у дискурсу пандемије (Пријомишева 2021). Ова метафора се најчешће изражава посредством речи *армаједон* и *аџокалијса*: *КОВИД изаџвао аџокалијсу у ѓлобалној авиоиндусџџрији / КОРОНА ИЛИ ЗОМБИ АПОКАЛИПСА! Наџ ѡобеџао из каранџџина.../ АПОКАЛИПСА! Наџници оџкрџили ШТА НАС СВЕ ЧЕКА ПОСЛЕ КОРОНЕ*.

Метафора краја света употребљава се како би означила највиши степен последице зла, погубелџи, а у медијском исказује се и другим метафоричким изразима, попут катаклизме и катастрофе у насловима попут: *Тиодоровић: Сџџање кџџасџџрофа, вирус не ѡризнаје срџски инаџи* или попут пакла: *Евроџа у ѡаклу короне*.

Веома често јавља се и метафора вирус је непријатељ: приписују му се одлике опасног противника, створења које поседује лукавство, спретност

¹² У овим примерима уочава се и метонимија држава за власт у тој држави.

¹³ На материјалу руског језика ауторке показују да уз културолошке разлике које се могу приметити (иако понекад ова поређења делују упитно), универзалне су метафоре рата изражене кроз неологизме (речи или изразе, попут *заједнички невидљиви нејријател* (енгл. *Common invisible enemy*) или *инвазија коронавируса* (рус. *нашествие коронавируса*) (Катермина, Липириди 2021).

и снагу, које је способно да обмањује, повређује, доноси страдања, те због тога наслови засновани на њој обилују експресивношћу, привлаче пажњу реципицијената, а имају и подстицајну, персуазивну функцију. Некад се вирус као непријатељ понаша деспотски: *Корона баца на колена, Корона хара Србијом // Корона вирус усмртио 819 Норвежана*. У оваквом концепту очитује се људска немоћ пред убојитим вирусом, а употреба лексема и израза изразито негативно маркираних нема функцију побуђивача пажње, већ побуђивача емоција попут страха, туге, емпатије.

Слична метафора уочљива је при приказивању вируса као немани (чудо-вишта) и/или побеснеле животиње у насловима формулисаним попут претње (слутње или упозорења): *Реј епидемије би могао да нас ошине*. Немоћ човека пред вирусом појачава се када се том метафором користе лекари, отуда је врло ефектна метафора из наслова начињеног на основу изјаве лекара: *Делта сој као медвед, мора се на њега љуцати два-три љуца*.

Метафоре потчињености

Вирус се може разумети и као школски задатак¹⁴ (*Све земље света имају исти задатак – да зауставе вирус / Анџела Меркел признала своју највећу корона-грешку / Имунолоџ из Аризоне: Правилу смо њочейничке грешке, вирус јрилично јредвидљив / Имунолоџ Николић-Жујић: Вирус нас није збунио*), временска или друга елементарна непогода или сила из природе, попут ватре и воде (*Корона букти широм Србије / Имамо ново жариште* (ватра) / *Нови удар корона вируса у Европи / Од чега зависи нови корона удар / Корона њо-таћа невакцинисане / Си њосејио Вухан, ејиценјар коронавируса* (сила из природе, земљотрес или гром), *Прајимо њок епидемије / Сијже нам нови талас* (вода). Све ове метафоре носе једну важну манипулативну поруку: нема људског фактора, тј. нема политичке и друштвене одговорности за последице. Такође, иако изазивају страх, оне у први план стављају немогућност човека да им се одупре (за разлику од ратних метафора, у којима човек још и може бити активан, ступити у борбу с непријатељем). Метафора школе имплицира специфичну улогу лекара: они су у истој равни са пацијентима, сви су ђаци, с обзиром на то да је проблем пандемије задатак који сви заједнички треба да реше. У овом односу подређености има подстрека више него страха. С друге стране, метафоре вируса као силе из природе или природне катастрофе (попут поплаве, пожара и сл.) носе другачију импликацију и део су манипулативне стратегије: лекари и политичари који доносе одлуке о мерама заштите представљају се као хероји, јунаци.

¹⁴ Метафору пандемија је испит бележе и други истраживачи: човеку се додељује улога испитиваног, који је дужан издржати испит пред Богом (Онал 2021).

Такмичарска метафора

Метафора која се обилато користи у читавом медијском дискурсу тиче се спорта (обарање рекорда), али не доноси позитивну конотацију јер се у примерима готово без изузетка говори о *црном* рекорду: *Корона вирус: Нови црни рекорд у Србији – 38 умрлих, више од 5000 заражених // У Русији њпрећи дан за редом црни рекорд по броју умрлих од корона вируса*. Такмичарска метафора провоцира очекивање и неизвесност код реципијената.

Закључак

Анализа корпуса показује да се убеђивачки и манипулативни циљеви у новинским насловима у периоду епидемије ковида постижу различитим метафорама, међу којима се издвајају метафоре које смо, према критеријуму доминантних импликација, поделили на метафоре страха, метафоре потчињености и такмичарске метафоре. Наслови засновани на метафорама страха учествују понајвише у изградњи атмосфере застрашивања. У метафорама потчињености показује се неравноправност у односу између човека и вируса, јер указују на надмоћ вируса. Њима припадају метафора школе, као и метафоре природних сила, природних катастрофа, попут пожара (ватре), поплаве (воде), земљотреса, грома. Такмичарском метафором негативно се конотира број оболелих од ковида. Метафоре у насловима тако показују своју полифункционалност, јер истовремено могу изазивати различити спектар емоција (и стања): од страха и туге до немоћи, емпатије и неизвесности.

Л и т е р а т у р а :

- Јањатовић Јовановић, Милица. Манипулативне језичке стратегије у јавном дискурсу Србије. Д. Пралица, С. Јањић (ур.). *Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене*. Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2020, 143–156.
- КАТЕРМИНА В. В., С. Х. Липириди. *Тематически выпуск: Антропологическая лингвистика: культурные смыслы в языке 2* (2021), 49–59.
- КАТНИЋ БАКАРШИЋ, М. *Lingvistička stilistika*. 1999.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Библиотека XX век, 2004.
- МИЛЕНКОВИЋ, А. *Семантичка и њворбена анализа глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику*. Београд: Филолошки факултет (докторска дисертација), 2017.
- МИЛУТИНОВИЋ, Ирина. Политичка инструментализација медијског дискурса о пандемији ковида 19 у Србији: извештавање и нормативни аспект. *Полијтичке њерсејективе: чланци и сѡудије*, 2020, 27–50.

- Мишић Илић, Б., А. Крстић. Деагентизација у изјавама Кризног штаба поводом пандемије ковида-19 у Србији. *Српски језик: сјугдије српске и словенске* 26 (2021): 89–109.
- Николић, М., С. Слијепчевић Бјеливук, С. Новокмет. Нове речи у српском јавном дискурсу као последица пандемије ковида 19. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини* LI (01) (2021): 365–390.
- ОНАЛ, И. О. *Метафорическа репрезентација пандемије COVID-19 у турецких СМИ = Metaphorical Representation of the COVID-19 Pandemic in the Turkish Media* / И. О. Онал // Межкултурна комуникација: лингвистически и лингводидактически аспекти : сб. материјалов 9 међунар. науч.-практ. конф., Новосибирск, 24–26 марта 2021. г. Новосибирск, 2021, 107–110.
- ПРИЕМИШЕВА, М. Н. Коронајезик, коронахаос и коронамир. *Словарь русского языка коронавирусной эпохи*. Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований российской академии наук, 2021.
- СИЛАШКИ, Н., Т. Ђуровић, Б. Радић-Бојанић. *Јавни дискурс Србије*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета, 2009.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, С., М. Николић. Јавни дискурс у периоду епидемије ковида. *Српски језик: сјугдије српске и словенске* 26 (2021): 253–267.
- Словарь русского языка коронавирусной эпохи*. Санкт-Петербург: Институт лингвистических исследований российской академии наук, 2021.
- ЧУДИНОВ, А. *Политическая лингвистика*. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2011.

*

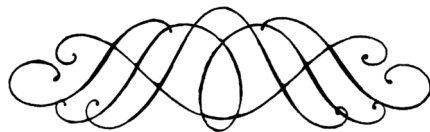
- ЂОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ, S. COVID-19 u Srbiji između privatnog i javnog: narativi o bolesti i bolovanju i biokomunikabilni modeli. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnolingvistiku i folkloristiku* 58/1 (2021): 41–64.
- FERRARA, Emilio Stefano Cresci, Luca Luceri. Misinformation, manipulation, and abuse on social media in the era of COVID-19. *Journal od Computational Social Science* 3 (2020): 271–277.
- ЛАКОФФ, G., M. Johnson. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- МАЛАГНИНИ, F. *La pandemia. Le parole e l'interpretazione delle parole*. Firenze: Franco Cesati Editore, 2020.
- ЏТРАКАЉ ДЕСПОТ, K. Како коронавирус мијенја језик којим говоримо (и мислимо)? *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* Vol. 7, No. 2 (2020): 1–7.

Извори:

- Дневни лист *Блиц*: blic.rs
 Дневни лист *Вечерње новости*: novosti.rs
 Дневни лист *Политика*: politika.rs
 Радио-телевизија Војводине: rtv.rs

Радио-телевизија Србије: rts.rs
Речник појмова из периода епидемије ковида: isj.sanu.ac.rs/recnik-pojmova/
Телевизија „Н1”: rs.n1info.rs
www.balkans.aljazeera.net
www.bbc.com
www.nova.rs
www.slobodnaevropa.org

Светлана Слијепчевић Бјеливук
Институт за српски језик САНУ, Београд
s.slijepcevic@gmail.com

МАЛИ САВЕТИ

Како љаси вокатив имена Лука – Лука или Луко?

Сања Суботић, Косовска Митровица

Вокатив имена *Лука* зависи од његовог акцента у номинативу. Он може бити дугосилазни – *Лука* (како се најчешће чује у централној Шумадији, Лици, Босни, Херцеговини, а тако је и код Вука) и тада је име у вокативу непромењено – *Лука*. Акценат може бити и дугоузлазни – *Лука* (како се обично изговара у Срему, Ресави, Тополи...) и тада вокатив гласи *Луко* (с дугосилазним акцентом и самогласником *о* у наставку). Дакле, у оба случаја акценат у вокативу је исти (дуго силазни), само се крајњи самогласник разликује – када је акценат у номинативу дугосилазни (*Лука*), наставак у вокативу је *а* (*Лука*), а када је акценат у номинативу дугоузлазни (*Лука*), наставак је *о* (*Луко*).

Р. С.

Ако већ морам да љрихваћим да се каже љроћесћоваћим, а не љроћесћвоваћим волео бих да знам где се заљубило љво в.

Велибор Глигорић, Београд

У речи *љроћесћоваћим* није се заљубило *в*, јер га у њој није ни било. Глагол је изведен од именице *љроћесћ*. Када се на њу додао суфикс за грађење глагола *-оваћим*, добијен је облик *љроћесћоваћим* (као код глагола *љосћ+оваћим*, *манифесћ+оваћим* (*се*), *сћарћ+оваћим*, *цверц+оваћим* и сл.). Аналогијом према глаголима изведеним од именица на *-сћво* (*љрисусћвоваћим*) јавља се тзв. паразитско *в* у глаголима изведеним од именица у којима нема овог сугласника. Неки од њих, попут *најасћвоваћим*, прихваћени су и нормом. Али то није случај са глаголом *љроћесћоваћим*, који је регуларан само у облику без *в*.

Р. С.

Зашто се именица *комфор* више са м, а именица *конформизам* са н?
Велибор Станојевић, Београд

Именице *комфор* и *конформизам* различитог су значења и различитог порекла. Реч *комфор* је добијена преко немачког језика (*Komfort*) и означава „удобност”: „*Комфор* грађанских одаја ... не можемо да издржимо” (В. Петровић). Од ње је изведен придев *комфоран*: „Паја Јовановић... поред *комфорно*ј стана и луксузног атељеа има веома пристојне месечне приходе” (Д. Тадић) и именица *комфорнос*и: „Нова возила нуде путницима максималну *комфорнос*и” (Политика, 2007).

Конформизам је од латинског *conformis* „подесан, подударан” и значи „прорачунато прихватање туђег мишљења или приклањање приликама ради осигурања сопственог положаја, прилагодљивост”: „Домановић је својим сатирама ударао највише по ... филистарском *конформизму*” (В. Глигорић). *Конформиста* није човек који воли удобност, како се то често погрешно каже, него човек који се лако повинује мишљењу већине: „Кад дође до свести, човек постаје или револуционар или свестан *конформиста*” (Б. Ћосић).
Р. С.

Да ли се каже: „Свратићу до Милице на кафу” или „Свратићу код Милице на кафу”?

Исправна су оба облика. Може се свратити и *до неко*ја и *код неко*ја. Међутим, у неким другим ситуацијама, другим контекстима, ова два предлога могу исказима дати различита значења. Реченица „Мара је отишла *до мајке*” обавештава нас да се Мара неће дуго задржати, али ако кажемо: „Мара се развела и отишла *код мајке*” значи да ће Мара остати код мајке да живи. Предлог *до* употребићемо онда када желимо да нагласимо краткоћу боравка негде, и то и онда када се насупрот њему могу употребити други предлози (*у* и *на*): „Отишла је *до библиотеке* да узме књигу” (неће се рећи: „Отишла је *до библиотеке* да учи” него: „Отишла је *у библиотеку* да учи”); „Сврати *до ай*оке и купи ми аспирина”; „Отрчи *до продавнице* по кафу”. Више о односу ових реченица може се видети у раду Милке Ивић „О реченицама типа *Отишла је код мајке / Отишла је до мајке*”, *Лингвистички огледи*, три, Земун: Библиотека ХХ век, 1999).

Р. С.

ОДЛУКЕ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ЉУДСКО БИЋЕ НИЈЕ ИСТО ШТО И ХУМАНО БИЋЕ

Одбору за стандардизацију српског језика обратила се госпођа Драгана Дулић, декан Факултета цивилне одбране, с молбом да дамо своје мишљење о термину *хумана безбедносћ* као преведеници енглеске синтагме *human security*.

Сматрајући да је постављено питање важно – јер се придев *хуман* почео употребљавати на сличан начин и у другим синтагмама које припадају превасходно медицинској терминологији (нпр. *хумани инсулин*, *хумана репродукција*, *хумана медицина*) – одлучили смо да се овом темом позабавимо у посебној одлуци Одбора, поготову стога што такву употребу придева *хуман* не бележи ниједан речник нашег језика. С обзиром на то да је посреди ако не сасвим нова појава (израз *хумана генетика* употребљава се, чини се, већ неколико година) а оно зацело појава која се управо пред нашим очима шири, можда још није касно да се на њу реагује како би се њено ширење бар ограничило.

* * *

Реч *хуман* у нашем језику има своје утврђено значење: према *Речнику српскохрватскога књижевног језика Мајнице српске* она значи „прожет човекољубљем, бригом о људима, тежњом за отклањањем или ублажавањем њихових невоља, човечан, племенит”. Реч *хуман* пореклом је латинизам, који је, ушавши у наш језик, постао синонимичан с речју *човечан* и с речју *људски* у њеном другом значењу – „својствен добрим, племенитим људима, који одаје нечију доброту, топлину, пријатељска и др. осећања, племенит, саосећајан, човечан, хуман”. Другим речима, ми нисмо латинску реч *humanus* (-а, -ит) прихватили у свим њеним значењима. За друга значења остале су у употреби речи *човеков*, *човечји*, *људски* (у свом основном значењу – „који припада човеку”). Та значењска разлика најбоље се види у примерима као што су *људско биће* и *хумано биће*, који никако не значе исто.

У енглески језик латинско *humanus* преузето је у два облика, тако да постоје два придева с различитим значењима: *human*, који одговара нашим придевима *човеков*, *човечји*, и *humane*, који одговара придеву *човечан*. Аутоматско прихватање енглеског значења придева *хуман*, тј. употреба придева *human* у значењу „човеков”, не само што је непотребна него би у наш језик унела и појмовну збрку: могли бисмо, рецимо, заборавити да *људско биће* може бити и *хумано* и *нехумано*.

Укратко, синтагма *хумана безбедносѝ* не може ући у стандарднојезички корпус, што значи да одговарајући енглески термин треба превести синтагмама *људска безбедносѝ*, *човекова безбедносѝ*, *човечја безбедносѝ*, па и синтагмом *безбедносѝ људи*, с тим што је као термин понајбоље узети првонаведену синтагму.

Образложење

Реч *хуман*, према *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РСМ), значи „прожет човекољубљем, бригом о људима, тежњом за отклањањем или ублажавањем њихових невоља, човечан, племенит”. РСМ, осим дефиниције речи *хуман*, даје и примере *хуман човек*, *хуман њосѝуѝак*, *хуман однос*.¹ Супротан придеву *хуман* јесте придев *нехуман*: „који није хуман, нељудски, нечовечан”.²

Придев *хуман* води порекло из латинског језика, у којем гласи *хуманус*, са значењима, како налазимо у *Латинско-српском речнику* Богдановића и Ристића, „човечански, људски, човечји, човеков, достојан човека; човекољубив, љубазан, уљудан; образован, изображен, углађен”. У француском језику тај придев се јавља у облику *humain*, који значи „људски, човјечји, човјечански, човјечан, хуман, човјекољубив” (Путанец, *Француско-хрватски или српски рјечник*). Латински придев отишао је у многе европске језике; у енглески је ушао у своја два облика, дајући два придева: *хуман* (изговара се [ˈhjuːmən]), који, према Бенсоновом *Енглеско-српскохрватском речнику*, значи „човечији, људски” (*the human body* – „људско тело”, *human nature* – „људска природа”, *human speech* – „људски говор”) и *humane* (изговара се [hjuːˈmeɪn]), која значи „хуман, човечан” (*a humane act* – „хуман поступак”). Тако су та два придева расподелила између себе различита значења латинског *humanus*.

Ситуација у три савремена језика – француском, енглеском и српском – јесте, дакле, другачија. Значење српског *хуман* знатно је уже него француског *humain*, а поклапа се с енглеским *humane*. Случајеви као што су српско

¹ За придев *хуман* РСМ бележи и значење „добротворан”: *хумане усѝанове*, *хумане орѝанизације*. То значење се метонимијски надовезује на оно прво, будући да су људи и институције у којима они делују егзистенцијално повезани. Оно је, међутим, необично, јер се за институционализовану хуманост специјализовао придев *хуманиѝаран*, па су *хуманиѝарне орѝанизације/усѝанове* обичније него *хумане*.

² Придев *хуман* стоји у основи читаве творбене породице, која у вези с наведеним значењем обухвата речи *хуманосѝ*, *хуманиѝеѝ*, *хуманизам*, *хуманисѝ(а)*, *хуманисѝкиња*, *хуманизираѝи/хуманизоваѝи*, *хуманизација*, *хуманиѝарац*. Речи из ове творбене породице прате још две семантичке линије. Прва је у вези с наукама које проучавају „друштвене односе и духовну активност људи” (*хуманисѝика*, *хуманисѝички*, *хуманисѝ(а)*), а друга се односи на идеолошки покрет (*хуманизам*, *хуманисѝ/а*, *хуманисѝички*).

хуман и енглеско *human* називају се у лингвистици „лажни пријатељи” или „лажни парови”, јер исто звуче, а значе различито.

За друга значења латинског придева *humanus* и француског *humain*, односно за значење енглеског придева *human*, у нашем језику постоји придев *људски*, за чије основно значење РМС даје дефиницију „који се односи на човека, одн. на људе у биолошком, духовном и др. смислу, човечји, човеков”. Реч је, дакле, о ономе што припада човеку, што му је својствено, што се односи на њега; тако кажемо *људско њело*, *људски орјани*, *људске особине*, *људске њајшње*, *људски живоји* итд. У овом значењу, придев *људски* супротставља се речима које означавају својину или својство других облика живота (нарочито животиња, евентуално биљака) или неживих појава. У примерима који се наводе у РМС налазимо колокације *људска радна снаја* (за разлику од машинске), *људски зуби* (за разлику од животињских), *људске косици*, *људска исхрана* итд. На исти начин као што кажемо *људски зуби*, кажемо – или треба да кажемо – и *људски инсулин*, *људска рејпродукција* (или *расјлођавање?*), *људска ѡенешика*, *људски ѡеном* итд.; као што кажемо *људска исхрана*, треба да кажемо и *људска медицина*; а као што кажемо *људски живоји* кажемо – а треба и даље да то чинимо – *људска безбедносци*.

Ушавши у наш језик из латинског (вероватно преко неког другог европског језика), придев *хуман* населио се на онај семантички простор који је већ био покривен придевом *човечан* (РМС га дефинише као „прожет човекољубљем, достојан човека, својствен племенитом човеку, *људски*, човекољубив, *хуман*”). Исти простор заузимао је и придев *људски* својим 2. значењем (које РМС дефинише као „својствен добрим, племенитим људима, који одаје нечију доброту, топлину, пријатељска и др. осећања, племенит, саосећајан, човечан, *хуман*”, нпр. *ѡојла људска реч*; *нешцио добро*, *људско на лицу* итд.). Стога данас придеви *хуман* и *човечан* стоје у односу синонимије – како се може видети и из одговарајућих дефиниција у РМС. Однос придева *хуман* и *људски* је нешто сложенији, због двојаког значења овог другог. Наиме, *људска реч* и *хумана реч* имају готово идентично значење, али *људско биће* и *хумано биће* имају различита значења: *људско биће* је „човек”, а *хумано биће* је „племенито биће”. Одатле је могућа и комбинација: *хумано људско биће*.

Због таквих односа у речнику нашег језика, механичко преузимање значења придева *human* из енглеског језика, тј. употреба придева *хуман* у првом значењу придева *људски* („човечји, човеков”), производи два ефекта:

(1) слабу смисленост, с могућим комичним призвуком: *хумани инсулин* може значити само „човечни инсулин”, који не постоји; на сличан начин, ни *безбедносци* не може имати људско својство *хуманосцици*;

(2) неразумевање, односно погрешно разумевање: *хумана медицина* била би она која се служи хуманим, племенитим средствима да би помогла човеку

(исто је и са *хуманом репродукцијом*). Па чак би и *хумана безбедносћ*, према спонтаним изјавама неких говорника српског језика који се нису били раније срели с тим изразом, понајпре означавала *безбедносћ која се њосћиже човечним средствима*.

Можемо се сада запитати: ако је непотребна а може унети и појмовну збрку, како је, и зашто, реч *human* у овом значењу преузета из енглеског језика? Што се начина тиче, рекли бисмо да је ушла преко медицинског професионалног жаргона. Наиме, пошто се користе стручном литературом на енглеском језику, медицинари су аутоматски преузели и енглеску реч за одређени појам. Из професионалног жаргона реч је, преко масовних медија, лансирана у јавност, где се ухо обичног човека већ почело привикавати на њу. Подржана на тај начин, она има све шансе да се јави и у другим професионалним жаргонима. А што се тиче разлога таквог преузимања, могла би их бити два. Први је сасвим изванредан: лакше је изговорити нашим гласовима страну реч него мислити на њен превод (страна реч *human* има додатну подршку у томе што реч *human* већ постоји у нашем језику). Други је вероватно овај: употребљавајући страну реч, професионалци у некој области изграђују имиџ обавештених стручњака који знају енглески и прате шта се дешава у напредном свету, искључујући истовремено из своје комуникације лаике и непућене. У првом случају, преузимање придева *human* спадало би у тзв. *џозјмљенице из лењосћи*, о којима је говорио и Иван Клајн (1978: 44–45); у другом би се оно могло означити као језичка малограђанштина. Страна реч има свој сјај, јер није свима позната (макар не у том значењу); будући посебна, она и оног ко је употребљава издваја као посебног. Невоља је у томе што ефекат посебности траје само неко време, а затим, кад нестане сјај новине и кад се преузета реч похаба од употребе, она остаје као наслага нелогичности у речнику, нешто што посебно треба учити и памтити и што се противи језичком осећању.³

Укратко, употреба речи *human* у значењу „људски, човеков” спадала би у оно што аутори једног недавно изашлог речника англицизама називају *англосрпским језиком*, који је „једна насумична и произвољна мешавина (односно *микс* или *тих*, како на том ’језику’ треба рећи и писати), ... чије су речи често непотребно позајмљене из енглеског”. Аутори овог речника примећују да се преузете речи „понекад употребљавају паралелно са српским речима или оним страног порекла а већ одомаћеним, али их још чешће истискују. Подсетимо се само да у дневној штампи и политичком језику *имплементација* успешно потискује и *сировођење* и *реализацију*, док се пацијенти сада упућују на *мониторинг*, а не на *контролу*” (Васић и др. 2001:

³ У том контексту и није се чудити што је реч *human* преузета баш у медицинском жаргону, који је и иначе често неприродан и бирократизован (в. о томе више у Кликовац 2001).

7). Ако тако наставимо, можемо имати и *хумане ѿаӣње*, *хумане ѿроблеме*, *хумане невоље* и сл. (да и не говоримо о *хуманим зубима* или *костима*).

Поновимо дакле: реч *хуман* у значењу „човеков, човечји” с једне стране је непотребна, јер је значење које јој се подарује у неким професионалним жаргонима већ покривено домаћим, свима разумљивим речима (*људски*, евентуално *човеков*). С друге стране, а и као последица овог првог, она може унети и појмовну збрку. Таква употреба речи *хуман* у озбиљном је нескладу с постојећим семантичким системом нашег језика.

* * *

Садржај ове одлуке утврдила је Комисија за односе с јавношћу и решавање неодложних питања на својој шестој седници, одржаној 31. октобра 2003. године. У раду на тексту учествовали су сви чланови Комисије – Иван Клајн, председник, Бранислав Брборић, секретар, те Новица Петковић, Слободан Реметић и Драго Ћупић. Сам текст Одлуке, као и Образложење, написала је Душка Кликовац, члан Комисије за синтаксу.

Л и т е р а т у р а :

- БЕНСОН, МОРТОН, *Енглеско-српскохрватски речник*. Београд: Просвета, 1985.
БОГДАНОВИЋ, БОШКО, СВЕТОМИР РИСТИЋ, *Латинско-српски речник*. Београд: Издање књижаре Рајковића и Ђуковића, 1913.
ВАСИЋ, ВЕРА, ТВРТКО ПРЋИЋ, ГОРДАНА НЕЈГЕБАУЕР. *Do you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Нови Сад: Змај, 2001.
КЛАЈН, ИВАН, *Разговори о језику*. Београд: Вук Караџић, 1978.
КЛИКОВАЦ, ДУШКА. О бирократизацији српског језика. *Наш језик* XXXIV, 1–2 (2001), 85–110.
ПУТАНЕЦ, ВАЛЕНТИН. *Француско-хрватски или српски рјечник* (3. издање). Загреб: Школска књига, 1982.

Д

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

Никола Вујчић

ТКАЊЕ РЕЧИ

Довољне су ми две-три речи
које хватају тренутке.
Ти тренуци, треперави, памте се.

(Што нико није упамтио
ти си упамтио.

Што никоме није важно
теби је најважније.)

Те две-три речи
у којима се копрца сећање
довољне су ми,
па да се у једној, као у сну,
учаурим и ујутро из ње излетим
у светао и простран дан.

(Из збирке *Скривености*, Нови Сад, 2017, стр. 7)

СКРИВАЊЕ У РЕЧИ

За настанак песме потребно је пуно грађе,
пуно речи и њихових облика.

Као кад ложиш ватру и слажеш гранчице,
прво ситније па крупније тако да се укрштају
и да се грле, можда и шапућу, док их пламен
својим језиком не повеже у речи узавреле.

Тако је и за песму потребно да изгори
то што је унутра ситно и лагано,
да се створи жар од кога ће настати
њено пространство.

Да буде тело, скупљено, као и ја,
око својих костију, а она
око својих речи.

(Скривености, стр. 8)

РАЗГОВОР

Каже ми, један стари, искусни познаник, да
речи лове. Оне су ловци од чијег улова живимо.

Одане, донесу плен као пас,
неке плен поједу или, вукући га, раскрваре и раскомадају
да га не распознајеш, али важно је да су ти га
довукле. Неке су непослушне, не слушају
па залутају, таквих се плаши, заморе се и склоне се,
па зареже.

А има их које лове као слепи мишеви.
Лете у свим правцима, неповезано,
у наглим трзајима, стреловито, равно, неочекивано
и тако плаше жртву, утерујући јој страх
да га он убије.

А неке, замисли, каже ми, дахтаве као
пси птичари поскоче и зароне у траву
и из ње извуку плен.

Оно што сам ти јуче рекао речи су ми донеле,
као хиљаде мушица, плетући исти зуј,
начуљим уши и слушам их.

Речи су ти живе, пулсирају,

док их изговараш,
трзају се, као рибе у мрежи,
а ти им удахњујеш снагу
и помажеш
да се предомишљају и крећу,
каже ми.

(Скривености, стр. 10–11)

КАЗНА

сакрио сам се у реч у ћутњу
као миш у рупу
и сад тражим ту реч скупу
да ме избави из њених руку

из њених руку као клешта
што ме стежу
кроз разговор кроз мрежу
речи кад је забаци онај
који кроз разговор жели
све да сазна
каква је то казна
кад ћутим и он ћути

(Скривености, стр. 13)

СКРИВЕНОСТИ

Реч по реч, али увек недостаје та једна,
једина реч. Од ње све зависи,
реч која открива а кад треба, закључа
и сама себе. Реч која се у утробу камена завукла.
Реч која се у реч сакрила.
Реч која стрепи да ће је одати.
Слушао сам једном, на неком путовању,
речи из којих је избијала влага,
киселе, па су сви мрштили лица.
Носиш ли и ти у себи реч осуђену
да никада не буде изговорена?

Реч од које ће направити крст,
реч која иде од уста до уста па се поново
изгуби, као да је никад ниси чуо.

Твоје реченице као кошнице, пуне су речи,
не можеш их подићи, ни сместити,
покушај да исцедиш и некоме даш
реч чији је звук оштрији од оштрице ножа.
Кад сам чуо прву реч у мене се улио страх
и сад дрхти у мени. Ко ће да спречи
да ме та реч не понесе?
Има речи које спавају читавог живота.
Запитај реч, она ће ти развезати језик, али ништа
неће рећи.
Реч је огледало у чијој дубини сам се једном
скоро утопио, написао сам о томе песму У води.
У сваку реч можеш заронити, можеш из ње,
као из воде, извадити каменчић и бацити га
у неку другу реч. Можеш и сам бити
тај бачени каменчић.
До неких речи можеш доћи само у тишини.
Ујутро, после сна, протрљао сам очи и
схватио сам да сам само реч која гледа у даљину.
Шта је реч упамтила, да ли ћу и ја то упамтити?
Гоњена – једна реч је истрчала на чистац и тамо
су убили тишину у њој.
Сад је мртва као камен.

Знам једну реч која испружи руке
па јој потрчим у загрљај и она ме тако стегне
да све друге речи истера из мене.
Реч, као облак, рађа разна створења и
облике и њихова имена.
Има речи, чуо сам их, које не трају ни минут,
али су праве грабљивице.
Каже ми једна из повеће групе:
Кад бих могла, нагнула бих небо да ти све звезде
слете на длан, да састружемо њихову светлост
и наставим ту игру скривености.
(*Скривености*, стр. 16–17)

ГОВОР

Искра баци светлост као стрелицу
и проспе се, у ваздуху, у пепео.
У паперју ватре која
лежи на огњишту,
легу се те речи, које завирују,
да ме виде.

(Из збирке *Сведочење*, Краљево, 2014, стр. 25)

НАШ ЈЕЗИК

Наше тело се састоји од главе, трупа, руку и ногу.
Од меса и пет-шест литара топле, црвене крви
која струји телом.
Од костура са двеста једанаест, и више, костију и кошчица.
Од жила, жилица и живаца.
Од очију, ушију, носа и уста.
Од образа у које се сви куну.
Од коже из које, као из земље, расту длаке
и као канце, тврди, оштри нокти.
Од срца које се за све пита.
Од тачних бројева.
Од боли.
(Препући ће ми срце, кажем.
Боли ме душа, шапућем ти.)
Од посуда које пресипају,
једна у другу, своју течност.

Од органа који раде у телу као у руднику.
Од мишића који подижу тај терет.
Језик је најснажнији мишић у телу.
Најснажнија кост је доња вилица која чува уста.
Ту, црвен зеко, по пећини скаче
и хвалише се:
Што год си чуо ја сам ти казао.
Све што си рекао од мене си чуо.
(*Сведочење*, стр. 67)

Белешка о песнику

Никола Вујчић рођен је 1956. године у Великој Градуси (Банија, Хрватска). У Петрињи је завршио гимназију, а на Филолошком факултету у Београду дипломирао је на групи за југословенску књижевност и српскохрватски језик.

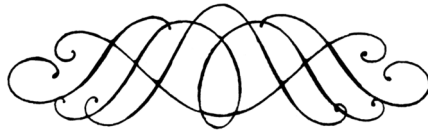
Био је главни и одговорни уредник *Књижевне речи* (1984–1988) и листа Вукове задужбине *Задужбина* (1988–2003).

Радио је као уредник у Књижевној омладини Србије, „Филипу Вишњићу” и Службеном гласнику.

Објавио је књиге песама: *Тајанствени сирелац* (1980), *Нови њрилози за аутиобиографију* (1983, друго допуњено издање 2008), *Дисање* (1988), *Чистишишће* (1994), *Каг сам био мали* (1995), *Прејознавање* (2002), *Звук њишине* (2008), *Расутии звук* (2009), *Докле њоїлед доїуре* (2010), *Докле њоїлед доїуре и нове њесме* (2012), *Сведочење* (2014), *Скривеносиши* (2017), *Соба* (2019, изабране песме, двојезично српско-енглеско издање).

Књижевне награде: „Браћа Мицић” (1993), Змајева награда Матице српске (2002), Дисова награда (2009), „Мирослав Антић” (2011), „Ђура Јакшић” (2011), „Бранко Миљковић” (2011), Заплањски Орфеј (2014), Кондир Косовке Девојке (2015), „Скендер Куленовић” (2015), „Стеван Пешић” (2017), Златни сунцокрет (2017), „Сава Мркаљ” (2019) и Жичка хрисовуља (2021).

Рубрику уређује академик Милосав Тешић

Полиција их је ухапсила ^{синоћ} ~~јуче увече~~.

Сво ^е село се дигло на ноге.

Баш си лепу спавачицу ^ћ купила.

Лице јој је бјело. ^{иј}

Зашто је јабука ^з загрижена?

Попи ^{иј} млеко до краја.

Звала је г ^еђа Петровић.

Све сами деликвенти! ^{нк}

Каква је он ^јхрђа!

У Вуково ^{иј}врјеме било је мање сложеница.

Позив на сарадњу и ирејилајту

Уредништво вас позива на сарадњу – са задовољством ће објавити ваше прилоге, одговорити на ваша питања, настојати да разјасни језичке недоумице. Прилоге и питања шаљите на адресу Уредништва: Матица српска, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1 или на e-mail:

ksunajko@maticasrpska.org.rs

Претплату за 2022. годину у износу од 300,00 динара можете уплатити на жиро рачун број 205-204373-09, са назнаком да је сврха дознаке „претплата на *Језик данас*” а прималац: Матица српска, Нови Сад.